

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Bakalářská práce

2016

Aneta Malínská

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Rodina v dluhové pasti

Bakalářská práce

Autor: Aneta Malínská

Studijní program: B6731 - Sociální politika a sociální práce

Studijní obor: Sociální práce

Vedoucí práce: Květenská Daniela, PhDr. Ph.D

Zadání bakalářské práce

Autor:	Aneta Malínská
Studium:	U13170
Studijní program:	B6731 Sociální politika a sociální práce
Studijní obor:	Sociální práce
Název bakalářské práce:	Rodina v dluhové pasti
Název bakalářské práce AJ:	Family and debt trap

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Pojmy spojené s problematikou ekonomické nestability rodiny, která vede k sociálnímu vyloučení. Pojmenování způsobů, situací a mechanismů, které stojí na počátku toho, než rodina spadne do dluhové pasti. Jak je tato problematika řešena v rámci sociální politiky státu. Blíže se zaměřuji na míru ohrožení dítěte žijící v takové rodině. Zvolené metody a techniky: polostrukturovaný rozhovor, analýza a studium dokumentů.

KELLER, J. Tři sociální světy. Praha: SLON, 2011. SMUTKOVÁ, L. Sociální práce s rodinou. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2007. VÁGNEROVÁ, M. Bezdomovectví. Praha: Karolinum, 2013.

Garantující pracoviště:	Katedra sociální práce a sociální politiky, Ústav sociální práce
Vedoucí práce:	PhDr. Daniela Květenská, Ph.D.
Oponent:	Mgr. Jan Vrbický
Datum zadání závěrečné práce:	4. 12. 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Rudníku dne

Aneta Malínská

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala paní Daniele Květenkové, PhDr. Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, za její cenné rady a připomínky. Dále bych chtěla poděkovat své rodině za jejich velkou podporu a pomoc.

Abstrakt

MALÍNSKÁ, Aneta. *Rodina v dluhové pasti*. Hradec Králové, 2016. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce. Vedoucí práce: Květenská Daniela, PhDr. Ph.D.

Bakalářská práce se zabývá pojmy spojenými s problematikou ekonomické nestability rodiny, která vede k sociálnímu vyloučení. Pojmenování způsobů, situací a mechanismů, které stojí na počátku toho, než rodina spadne do dluhové pasti. Jak je tato problematika řešena v rámci sociální politiky státu. Blíže se zaměřuji na míru ohrožení dítěte žijící v takové rodině.

Hlavním cílem bakalářské práce je zjistit, jak sociální pracovníci hodnotí práci s rodinami v dluhové pasti.

V teoretické části jsou charakterizovány základní pojmy spojené s dluhovou pastí, příčiny dluhové pasti a způsoby a metody sociální práce s rodinami v dluhové pasti. Empirická část práce popisuje kvalitativní výzkumnou strategii s technikou polostrukturovaného dotazování (interview), sběr dat a její analýzu. Přínosem této práce je přehled o sociální práci s rodinami v dluhové pasti.

Klíčová slova: Rodina, dluhová past, sociální vyloučení

Abstract

MALÍNSKÁ, Aneta. Family in the Debt Trap. Hradec Králové, 2016. University of Hradec Králové, Institute of Social Work. Bachelor Degree Thesis. Leader of Bachelor Degree Thesis: Květenská Daniela, PhDr. Ph.D.

This thesis deals with concepts related to the problematic of economic instability of the families that leads to social exclusion. Naming methods, situations and mechanisms that are at the beginning of a family's fall into the debt trap. How this subject is addressed within the state social policy. Focusing closer on the degree of endangerment of a child living in such a family. The main aim of this bachelor's thesis is to find out how welfare officers evaluate the work with families in the debt trap.

Within the theoretical part, basic concepts associated with the debt trap, debt trap causes and ways and methods of social work with the families in the debt trap. The empirical part describes the qualitative research strategy with the technique of semi-structured questioning (interviews), data collection and their analysis. The contribution of this paper is an overview of social work with families in the debt trap.

Keywords: Family, debt trap, social exclusion

Obsah

Úvod	10
1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	12
1.1 RODINA.....	12
1.2 Dluh	18
1.3 Dluhová past	18
2 PŘÍČINY DLUHOVÉ PASTI.....	20
2.1 Nezaměstnanost	20
2.2 Nízké příjmy	21
2.3 Nízká finanční gramotnost.....	22
3 SOCIÁLNÍ PRÁCE S RODINOU OHROŽENOU SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM.....	24
3.1 Vybrané metody sociální práce s rodinou.....	25
3.2 Sociální práce se zadluženou rodinou.....	27
4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ	29
4.1 Formulace hlavní a dílčí výzkumné otázky	29
4.2 Popis zvoleného typu výzkumu (Výzkumná strategie)	33
4.3 Metody výzkumu a její aplikace.....	34
4.4 Výběr výzkumného vzorku.....	35
4.5 Popis průběhu sběru dat.....	36
4.6 Rizika výzkumu	38
5 INTERPRETACE ZÍSKANÝCH POZNATKŮ	39
5.1 Pohled sociálních pracovníků na práci s rodinami v dluhové pasti	39
5.2 Odpovědi na definované výzkumné otázky.....	45
5.3 Vyhodnocení hlavní výzkumné otázky.....	50
Použitá literatura.....	55
Seznam příloh	59
Přílohy.....	59

Seznam použitých zkratk s výkladem

SSP – Státní sociální podpora

OSPOD – Orgán sociálně právní ochrany dětí

SPOD – Sociálně právní ochrana dětí

HVO – Hlavní výzkumná otázka

DVO – Dílčí výzkumná otázka

apod. – a podobně

s. – strana

TO – Tazatelská otázka

Úvod

Téma pro bakalářskou práci jsem si zvolila z důvodu nárůstu zadlužených rodin, které se v důsledku zadlužení dostávají do dluhové pasti a poté nemohou dostatečně zabezpečit dítěti či dětem stabilní rodinné prostředí a vhodné podmínky pro zdravý psychický a sociální vývoj. Dalším důvodem je nízká řešitelnost tohoto problému z pozice sociálních pracovníků, kteří z důvodu nedostatečné kvalifikace v oblasti dluhů nemohou tuto situaci dostatečně řešit. Tato situace není lehká pro žádného člena rodiny. Ovlivňuje to nejen partnerské vztahy, ale i vztahy mezi dítětem a rodičem, ačkoli se to na první pohled takto jevit nemusí. Sociální práce pracuje s rodinou jako s klientem, ale nemá dostatečnou kvalifikaci pro práci s jejich dluhy. V dnešní době se však s touto problematikou sociální práce setkává poměrně velice často a to proto, že zadluženost bývá přidruženým problémem všech základních problémů klientů. Sociální práce je však schopna klientům s takovými problémy pomoci jen v rámci poradenství. Hlavním cílem bakalářské práce je tedy zjistit, jak hodnotí sociální pracovníci možnosti a způsoby práce s rodinami v dluhové pasti.

Úvod teoretické části práce se zabývá pojmy spojené s ekonomickou nestabilitou rodiny, která může vést až k sociálnímu vyloučení rodiny. Jsou to pojmy rodina, ohrožená rodina, ohrožené dítě, dluh a dluhová past. Tyto pojmy, které se snažím charakterizovat, jsou důležité z hlediska tématu práce. V rámci sociální práce je nejdůležitějším pojmem rodina, která je řazena mezi základní cílové skupiny, se kterou sociální práce pracuje. Pod pojem rodina je zařazen a popsán vliv této skutečnosti na vývoj dítěte či dětí, které v takové rodině vyrůstají, jaká je míra ohrožení do budoucnosti dětí/dítěte neboli jaká rizika hrozí dětem. Dítě může být ohroženo ve smyslu sociálního vyloučení mezi vrstevníky a poruchami jeho chování. Takové dítě se běžně stává obětí šikany a zesměšňování. Aby se znovu začlenilo, může být ohroženo vznikem sociálně patologických jevů ve smyslu páchání trestné činnosti, jako jsou krádeže, ničení cizího majetku v důsledku agresivního chování nebo užíváním návykových látek. Dluh bývá také častým pojmem. V sociální práci se řeší jen okrajově, ale je důležitý pro spojitost s cílem bakalářské práce. Dále jsou nastiňovány a popisovány příčiny dluhové pasti, ve

které se rodina z různých důvodů ocitla, a jimiž může být například nezaměstnanost, nízké příjmy ze zaměstnání, závislost na sociálních dávkách, splácení půjčky půjčkou a další. Nejdůležitější část teoretické části se zabývá otázkou, jaké metody či způsoby sociální pracovníci využívají při práci s rodinami a zvláště s rodinami v dluhové pasti.

Hlavní cíl teoretické části práce se promítá do praktické části bakalářské práce a je také její hlavní výzkumnou otázkou. V empirické části jsou stanoveny dílčí výzkumné otázky pro splnění cíle bakalářské práce. V další části je popsáno a charakterizováno kvalitativní polostrukturované dotazování. Dále je charakterizován výzkumný vzorek, který byl zvolen, a také odůvodnění, proč byl zvolen. Poté je popsáno, jak probíhal sběr dat a jaká mohla být rizika daného typu výzkumu. Následná analýza je rozdělena na interpretaci výzkumných poznatků, odpovědi na dílčí výzkumné otázky a na konec odpověď na hlavní výzkumnou otázku.

Práce je určena sociálním pracovníkům zabývajících se dluhovým poradenstvím v rámci sociální práce.

1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Pro bakalářskou práci je nejdůležitějším pojmem rodina, u které budou vymezeny její funkce, a bude zaměřena pozornost především na funkci sociálně ekonomickou. Dalším důležitým pojmem je ohrožená rodina a ohrožené dítě. Rodina v dluhové pasti je ohroženou rodinou. Téma bakalářské práce pojímám jako rodinu v dluhové pasti ve smyslu toho, jak je ohroženo dítě, které v takové rodině vyrůstá. Proto je i pojem ohrožené dítě pro toto téma pojmem nezbytným. Tento pojem vymezuji velmi krátce, více se jím budu zabývat v kapitole rizika hrozící dítěti žijící v zadlužené rodině. Dále vymezuji pojem dluh a dluhová past, které jsou též nezbytnými pojmy práce.

1.1 RODINA

Každý z nás vnímá rodinu jiným způsobem. Pro někoho je rodina pouze krevním spojením a není pro něj důležitá. Pro jiného je to naopak to nejdůležitější, co v životě má, dodává jedinci energii, podporu, pomoc, také pocit bezpečí a hlavně lásku, kterou potřebuje každý z nás. Nejvíce důležitá je rodina pro dítě. Dítě za pomoci rodiny vyrůstá, získává různé dovednosti, znalosti, učí se společenskému chování, zaujímá určitou sociální roli, přebírá určité postoje, dotváří si vlastní osobnost a charakter. Především je rodina pro dítě důležitá z hlediska duševního, sociálního a ekonomického vývoje.

Rodina je pojem, který má mnoho definic. Nejznámější a nejstarší definice zní, že rodina je základní jednotkou společnosti a nejdůležitější sociální skupinou. „*Rodina představuje sociální útvar, sociální skupinu, která prošla a prochází vlastním vývojem, a to v souladu se společensko – politickými a kulturními změnami. Rodina přímo i nepřímo reflektuje stav společnosti a podmínky, které pro ni společnost vytváří*“ (Kraus, 2015, s. 19). Rodina je také prostor, kde jsou vztahy stabilní a dynamické především mezi mužem a ženou, následně je to prostor rodičovství a dětí, které v tomto prostoru osobně, sociálně a spirituálně zrají, duševně, sociálně a ekonomicky zakotvují a mají pocit bezpečí. (Renockl in Šrajter, Musil, 2008) „*Lze též rodinu chápat jako skupinu lidí spojených společným původem, manželstvím, nebo jiným právním vztahem jako je například adopce, jejíž členové se vzájemně (společensky, ekonomicky, psychologicky) podporují a shodně se identifikují jako jedna společenská jednotka. Rodina zároveň podléhá normám dané*

společnosti a společenským představám o rolích, které by měla naplňovat.“ (Smutková, 2007, s. 15)

Každá rodina plní určité základní funkce. Většina autorů zabývajících se funkcemi rodiny se shoduje na pěti základních funkcích a to na funkci biologicko – reprodukční, sociálně – ekonomické, ochranné, socializačně výchovné a na emocionální. Při zaměření se na funkce rodiny je z hlediska předložené práce nejdůležitější funkce sociálně ekonomická, která bude charakterizována o něco hlouběji než ostatní funkce. Funkci biologicko – reprodukční popisuje Kraus (2015) ve své knize jako funkci, která je významná nejen pro společnost, ale i pro jednotlivce, kteří vytvářejí rodinu. (Kraus, 2015) Pro jednotlivce je tato funkce významná zejména ve smyslu uspokojování základních biologických sexuálních potřeb a s nimi spojené potřeby pokračování rodu. Součástí biologicko – reprodukční funkce je i celková starost o členy rodiny jako je zabezpečení potravy nebo péče o zdraví rodiny atd. (Levická, 2004)

Každá rodina s dětmi i bezdětná rodina má funkci, kterou zabezpečuje jednotlivým členům pocit bezpečí, domova a to i po stránce ekonomické a materiální. Jedná se o funkci ochrannou, do které lze také zařadit dostatečnou péči o zdraví a hygienu jednotlivých členů rodiny v rámci rodinného prostředí, v němž členové žijí a vyrůstají. Tato funkce spočívá ve schopnosti zabezpečit rodinu po stránce biologické, hygienické i zdravotní a to všem členům rodiny. (Kraus, 2015)

První skupina, se kterou přijde dítě po narození do kontaktu, je rodina. Rodina je pro dítě primární výchovnou institucí. V rodině se dítě učí základům komunikace, hygieny, chování ve společnosti apod. Rodiče záměrně výchovně ovlivňují své dítě dle svých představ. Pokud se jedná o výchovu dětí v rodině, kde se od narození dítě něčemu učí a něco získává od rodičů, hovoříme o funkci výchovně – socializační. *„Dítě od narození a po celou dobu života v rodině přijímá velmi široké spektrum nejrůznějších informací a aktivně je zpracovává v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými a psychickými potřebami, se svými zkušenostmi, ale i s hodnotovými orientacemi a vzory, jimiž jsou pro dítě především rodiče a starší sourozenci.“* Takto charakterizuje Kraus (2015) výchovně socializační funkci rodiny. (Kraus, 2015, s. 42)

Další funkce rodiny, která je svým způsobem spojená s předchozí, je nazývána jako emocionální neboli dle Smutkové (2007) emocionální a psychohygienická funkce.

Tato funkce poskytuje členům rodiny a zejména dítěti pocit lásky, bezpečí, jistoty, vzájemné důvěry, podpory a pomoci, společné zvyky a tradice. Tato funkce je nezastupitelná a poskytuje členům rodiny potřebné citové zázemí. Z hlediska dítěte se jedná o nejdůležitější a nezastupitelnou funkci rodiny. Dítě potřebuje pro svůj vývoj stabilní a milující prostředí. Pokud mezi sebou členové rodiny mají silné citové vztahy, znamená to pokoj a jistotu pro celou rodinu. (Levická, 2004) Pokud dochází k nedostatečnému plnění této funkce, dochází k deformacím v psychosociálním vývoji dítěte (citová deprivace, poruchy chování, delikvence). Stabilní rodinné emocionální prostředí a péče ovlivňuje fyzické i psychické zdraví všech členů rodiny.

Z pohledu tématu bakalářské práce je nejdůležitější sociálně ekonomická funkce, která je důležitá i pro všechny ostatní výše uvedené funkce. Samotná sociálně ekonomická funkce rodiny znamená zabezpečení základních životních potřeb jednotlivých členů rodiny, ale i potřeb týkajících se začlenění dítěte i rodičů do společnosti. V sociálně ekonomické funkci se rodina projevuje ve dvou polohách a to jako prvek ekonomického systému společnosti nebo jako autonomní ekonomický celek. (Levická, 2004) Dle Smutkové (2007) „*v první řadě potřebuje rodina zabezpečit základní životní potřeby svých jednotlivých členů. Ekonomické chování rodin však významně ovlivňuje rozvoj nebo stagnaci trhu tím, že vyvíjí určité ekonomické aktivity*“. (Smutková, 2007, s. 23), což znamená například zakoupení bytu či domu, vybavení domácnosti, každodenní náklady na potraviny, provoz domácnosti, vzdělávání svých členů či zdravotní a rekreační péči.

Druhá poloha dle Smutkové (2007) znamená, že uvnitř rodiny se jednotlivé ekonomické aktivity plánují a koordinují. „*Členové rodiny se jednak zapojují do výrobní a nevýrobní sféry v rámci výkonu svého povolání, ale rodina jako celek se stává především významným spotřebitelem, na němž je současný trh závislý*“. (Kraus, 2015, s. 41) Rodina se poté rozhoduje, jak naloží s materiálními a finančními prostředky, investicemi a výdaji, což vede k sociálnímu charakteru. Poruchy ekonomické funkce se mohou projevovat jako hmotný nedostatek a neschopnost rodiny zabezpečit základní životní

potřeby svých členů. (Smutková, 2007) Důsledkem těchto poruch je v dnešní moderní době sociální vyloučení rodiny.

Pokud rodina nenaplnuje některou ze základních funkcí, lze takovou rodinu charakterizovat jako dysfunkční, a poté je taková rodina z hlediska sociální práce vnímána jako rodina ohrožená. Ohrožená rodina je rodina, ve které došlo k poškození sociálního fungování rodiny jako celku, kdy toto poškození vzniká v důsledku poškození sociálního fungování mezi jednotlivými členy rodiny nebo mezi rodinou a subjekty v jejím sociálním okolí. (Matoušek, 2013) Rodina toto poškození není schopna sama řešit a není schopna ani požádat o pomoc. Takovým rodinám poté hrozí v horším případě rozpad rodiny nebo hrozí jiná závažná újma členovy rodiny. V rámci práce je ohroženou rodinou ta rodina, která se dostala do finančních potíží, nejsou schopni tento nastalý a dlouhodobější problém sami řešit a ani požádat o pomoc. Tato rodina může být ohrožena ztrátou majetku, bydlení, odebráním dítěte z důvodu neschopnosti zabezpečit dítě po finanční stránce, protože většina finančních prostředků je odváděna na dlužné částky. Aby rodina mohla dostatečně naplňovat zmíněné funkce, musí disponovat určitými kompetencemi a to zejména v oblasti podmínek pro život, které znamenají zajištění příjmů a hospodaření s nimi, zajištění bydlení, starost o domácnost a to tak, aby vyhovovala potřebám členů rodiny. (Matoušek a kol., 2013)

V případě, že již hrozí odebrání dítěte z rodiny nebo je v důsledku dysfunkčnosti rodiny jako celku situace rodiny v dluhové pasti nevhodná, a s přihlédnutím na jeho zdravý vývoj hovoříme o ohroženém dítěti. Ohrožené dítě je takové dítě, které se nachází v prostředí nebo v podmínkách ohrožující jeho zdravý vývoj nebo začlenění do společnosti. Je to dítě, kterému hrozí týrání, zneužívání či zanedbávání a to dle mezinárodních i českých právních norem. (Fod, 2016) S ohledem na téma bakalářské práce je dítě ohroženo především narušením sociálně ekonomické funkce rodiny, přičemž důvodem tohoto narušení je zadluženost rodiny čili rodičů, kteří se do dluhů dostali. Tímto pojmem se více zabývám v kapitole rizika hrozící dítěti žijícímu v zadlužené rodině.

Stejně tak jako má každé dítě svá práva a povinnosti, tak má každé dítě své potřeby. Mnoho autorů se zabývalo základními potřebami dětí. Těmi nejzákladnějšími jsou dle Matouška (2013) potřeby biologické a psychické. Mezi ty biologické řadíme čistý vzduch, čistou vodu, zdravou stravu, ochranu před škodlivými vlivy atd. Psychické potřeby jsou různými autory různě děleny. Do psychických potřeb patří například potřeba jistoty a bezpečí nebo potřeba osobní identity a mnoho dalších. Pokud dojde k selhání jedné ze základních potřeb, dítě je ohroženo různými riziky. Pokud se rodina dostane do dluhové pasti, znamená to pro ni selhání sociálně ekonomické funkce. Jak již bylo uvedeno v první kapitole, selháním jedné z funkcí rodiny jsou výrazně negativně ovlivněny i ostatní funkce. Při selháním hrozí rodině sociální vyloučení a to i dítěti/dětem. Sociální vyloučení patří mezi nejčastější rizika hrozící dítěti žijící v takové rodině. Obzvláště pokud se jedná o dítě, které je již ve školce popřípadě ve škole, kde potřebuje zapadnout mezi vrstevníky. „*Pojem sociální vyloučení můžeme chápat jako proces nebo stav ekonomického, sociálního a kulturního vyloučení či vytlačení osob nebo sociálních skupin z převažující společnosti.*“ (Matoušek, 2013, s. 232)

Dalším rizikem hrozící dítěti v této rodině může být vznik sociálně patologických jevů. Tyto jevy mohou být důsledkem sociálního vyloučení, ale samozřejmě se mohou objevit ještě před sociálním vyloučením. Dluhová past rodiny dítě také určitým způsobem zasahuje. Příčinou vzniku sociálně patologických jevů může být již zmíněné sociální vyloučení, ale také nastalá situace v domácnosti. Vzniklá obtížná finanční situace rodiny vede také k častějším konfliktům mezi rodiči, čímž dítě může ztratit pocit bezpečí, jistoty a domova, které je při péči o dítě vyžadováno k uspokojení jeho emocionálních, duševních a sociálních potřeb. Pokud není některá z potřeb dítěti dopřána, ovlivňuje to jeho psychický stav, který může vést ke vzniku sociálně patologických jevů. Informační centrum pro mládež považuje sociálně patologické jevy za chování jedince, vnímané okolní společností jako nezdravé, nenormální, nežádoucí až nebezpečné a jsou často důsledkem řady událostí, které člověka hlubokým způsobem poznamenaly a on se s nimi nedokáže vyrovnat jinak než nežádoucím chováním nebo se také může jednat o reakci na nedostatečné naplnění základních potřeb jedince v tomto případě dítěte. Nežádoucím chováním je myšleno úplné porušení nebo nedodržení norem, zákonů či předpisů, přičemž toto porušení či nedodržení může způsobit poškození zdraví nejen jedince, ale i

jedincovo okolí, ve kterém vyrůstá. Převážně se jedná kriminální činnost, závislost na drogách či alkoholu, sebevražedné sklony, prostituce, šikana, atd. (Slaný, 2015)

Sociálně patologické jevy jsou také spojeny s poruchami chování, které jsou dalším rizikem hrožící dítěti v této rodině. Poruchami chování jsou označeny všechny nápadné odchylky od chování průměrného dítěte či dospívajícího. Těmito odchylkami, které se často opakují a trvají dlouho, na sebe děti a dospívající upozorňují negativním způsobem. Tyto děti se snaží upoutat pozornost někoho, kdo by mu dokázal pomoci s jeho problémy nebo s jeho pocity. Způsob, kterým se však snaží o to, aby někdo zpozorněl, je však mnohdy velmi negativní až společností zavrženíhodný. Poruchy chování se nejčastěji objevují u dětí, které vyrůstají v nepříznivých rodinných podmínkách nebo jejich rodiny nefungují, a mohou provázet dítě celý život. Porucha chování u dítěte může být důsledkem narušení jedné z funkcí rodiny. Dítě vyrůstající v rodině, která se ocitla v dluhové pasti, vnímá narušení sociálně ekonomické funkce rodiny a vyrovnává se s tím po svém. Některé dítě danou situaci nevnímá nebo vnímá jen z části, protože není do problému nijak zatahováno z důvodu snahy rodičů daný problém vyřešit sami. Ve většině případů však dítě bývá svědkem hádek rodičů v důsledku stresu a nátlaku ze strany dlužníků či měsíčních splátek, kteří žádají splacení dlužné částky.

Rodina je především výchovným prostředím, čímž naplňuje jeden ze základních cílů společnosti. Představuje místo, které je důležité pro vývoj a začlenění jedince. (Kraus, 2015) V rodinném prostředí, ve kterém jedinec žije, by především mělo docházet k uspokojování základních životních potřeb, které jsou spojeny se základními funkcemi rodiny. Během socializačního procesu v rodině dochází přednostně k přípravě dětí, a poté i mladistvých, na budoucí praktický život v dané společnosti, kdy si jedinec osvojuje kulturu dané společnosti jako například jazyk, normy, způsoby chování, které jsou danou společností přijímány a jsou také od jedince očekávány z hlediska jeho pohlaví, věku a společenského statutu. „*Za produkt socializace lze označit osobnost jedince jako výsledek jeho sociálních zkušeností získaných sociálním učením*“ (Kraus, 2015).

1.2 Dluh

Co je to vlastně dluh? Dluh označuje povinnost splnit nějaký závazek, kterým se dlužník zavázal druhé osobě nebo subjektu a má povinnost tento dluh vyrovnat. Dluh je předmět vztahu mezi věřitelem a dlužníkem, který zahrnuje oprávnění věřitele a povinnost dlužníka, aby dluh vyrovnal. Z hlediska věřitele se tento vztah označuje jako pohledávka. Pohledávka je oprávnění věřitele požadovat od dlužníka vyrovnání dluhu čili plnění. „Z platného závazku je dlužník povinen něco dát, konat, něčeho se zdržet nebo něco trpět a věřitel je oprávněn to od něj požadovat.“ (Zákon č. 40/1964 Sb., § 494)

Nejčastější dluhy jsou úvěry. Tyto úvěry se v poradenství dělí na dobré úvěry (dluhy) a na špatné úvěry (dluhy). Špatné úvěry znamenají krátkodobé vyřešení problému. Pokud se zadlužíme například kvůli dovolené, můžeme ihned odcestovat a užít si týdenní pohodu, přičemž po návratu nám krásné zážitky bude připomínat každá měsíční splátka. Znamená to, že takový úvěr jedinci „pomáhá“ chudnout. „Špatné dluhy jedinci nebo rodině pomohou vyřešit jeden problém (cíl), ale ostatní cíle se vzdají.“ (Syrový, Tyl, s. 193)

Mezi tyto úvěry (dluhy) patří ty, které slouží jen pro zvýšení sociálního statusu jako televize, auto případně již zmíněná dovolená jinými slovy jsou to dluhy na spotřební majetek. (Syrový, Tyl, s. 193) Špatným dluhem je nákup zbytečností, které bychom si, po rozumném zvážení, mohli odpustit. Dalším druhem dluhů jsou dobré úvěry. Tyto úvěry znamenají, že i po důkladném uvážení jsou pro jedince či rodinu opravdu nezbytné, příkladem může být úvěr na bydlení. Z hlediska rodiny je pro ni lepší vzít si hypotéku na dům, než platit drahé nájemné. Dle Syrového, Tyla (2014) „Dobré dluhy pomáhají lidem „bohatnout.“ (Syrový, Tyl, s. 193)

1.3 Dluhová past

Když se zamyslím nad pojmem „dluhová past“, představuji si člověka, který potřebuje finance na jakékoliv své potřeby – na dům, na auto, na dovolenou - a půjčuje si na to peníze. Po čase z různých důvodů tuto půjčku není schopen splácet. Rozhodne se tedy, vzít si ještě jednu půjčku někde jinde než si vzal tu první, aby zaplatil první půjčku, čímž se dostává do dluhové pasti. Pokud jedinec není schopen splácet první půjčku, je logické,

že i po jejím zaplacení má na svých bedrech půjčku druhou a nastane stejný problém. Čili dluhová past znamená platit půjčku půjčkou.

Dluhová past znamená čerpání úvěrů, kdy jejich splácení je čím dál více zatěžující a ohrožuje finanční situaci jedince či rodiny. Jedinec či rodina nejsou schopni si našetřit žádné peníze, a tak si půjčují další a další peníze nebo si půjčují peníze na splátky jiných úvěrů. Pokud se jedinec nebo rodina dostane do dluhové pasti, je velice obtížné tuto situaci řešit. Bohužel se nacházíme v době, kdy zadluženost u jedinců a rodin stále vzrůstá. Lidé si půjčují na vše, co v danou chvíli považují za důležité. Nejsou však schopni si před vzetím půjčky spočítat, jaký mají měsíční finanční rozpočet, jaké jsou jejich měsíční příjmy a zároveň výdaje, zdali to, na co si chtějí vzít půjčku, je opravdu nezbytné.

Pojmy rodina, dluh a dluhová past jsou z hlediska tématu předložené práce základním kamenem. Rodina je pojímána mnoha způsoby a je vysvětlována různými autory, kteří mají různé názory. Rodina je sociální skupina, ve které již po mnoho let dochází k neustálému vývoji. Vzniká manželstvím, partnerstvím, rodičovstvím či osvojením dětí. Je to prostor pro duševní, sociální a ekonomické zakotvení a bezpečí. Jedinci v této sociální skupině neustále zrají a utvářejí si svou sociální roli a ve společnosti si vytvářejí určité postavení. Rodina především plní funkce typu biologicko – reprodukční, sociálně – ekonomickou, ochrannou, socializačně – výchovnou a emocionální. Bez těchto základních funkcí by rodina nemohla být nazývána rodinou, tak jak ji dnes známe a jak ji uvádějí někteří autoři. V dnešní době a především v sociální práci je rodina, která neplní některou z těchto funkcí, nazývána ohroženou rodinou. Taková rodina není schopná sociálně fungovat, což narušuje vztahy v rodině, výchovu dětí i postavení ve společnosti. Jedním z problémů dnešní doby je narůstající zadluženost. Dluh je závazek, kterým se zavazujeme jiné osobě či subjektu, že jsme povinni tento dluh zase vrátit. Pokud osoba, která se zadlužila a není schopna dluh vyrovnat, dostává se do problému a musí vymyslet jiné řešení. Většinou je krajním řešením nějaký další dluh například půjčka. V ten moment si jedinec neuvědomuje, že se dostává do dluhové pasti, což znamená, že dluh vyrovnává dluhem jiným.

2 PŘÍČINY DLUHOVÉ PASTI

Příčinami dluhové pasti může být mnoho. Předložená bakalářská práce se zabývá těmi nejrozšířenějšími a největšími příčinami a to nezaměstnaností, nízkými příjmy či nízkou finanční gramotností spojenou se vzděláním. Toto jsou nejzákladnější příčiny, ale je jich mnohem víc. Příčinou může být i závislost na drogách, alkoholu či na herních automatech nebo řešení tíživé situace například půjčkou na koupi auta, bytu, leničky, pračky a dalšího hmotného majetku z důvodu nevratného poškození starého. Některé příčiny spolu úzce souvisí nebo na sebe vzájemně navazují například půjčka na auto a poté ztráta zaměstnání, kdy nastává nízký příjem jedince i rodiny a neschopnost splácet půjčku.

2.1 Nezaměstnanost

Nečastější příčinou dluhové pasti je ztráta zaměstnání. Nezaměstnanost znamená, že v dnešní době se na trhu práce objevuje čím dál více lidí, kteří nejsou schopni nebo ochotni si najít placené zaměstnání. Práce je pro každého jedince podmínkou pro jeho důstojnou existenci, přináší mu materiální prospěch, ale také dává jedinci pocit vlastní seberealizace a užitečnosti nejen pro společnost. (Buchtová, 2013, s. 75) Pokud náhle dojde ke ztrátě zaměstnání, znamená to velký zásah do života lidí a to nejen po finanční stránce, ale také po psychické a sociální stránce. Pokud člověk ztratí zaměstnání dlouhodobě, mizí mu odměna čili příjem ze zaměstnání jako hlavní zdroj potřebný k uspokojování základních životních potřeb. Pro jedince i rodinu jde o finanční nejistotu a ztrátu smyslu života, v jehož důsledku může dojít k omezení sociálních kontaktů, přičemž následkem je sociální vyloučení. (Buchtová, 2013, s. 76)

Ztráta zaměstnání je také nejčastější příčinou, proč se lidé zadlužují a postupně padají do dluhové pasti. Nezaměstnaní jsou více ohroženi zadlužeností, protože bez příjmu ze zaměstnání nejsou schopni splácet své dluhy a půjčí si peníze za nevýhodných podmínek, jen aby měli dostatek finančních prostředků pro splácení jiných dluhů, které již měli před ztrátou zaměstnání. Pokud je jedinec nezaměstnaný a potřebuje peníze na uhrazení splátky jiné půjčky, je schopen půjčit si kdekoliv aniž by si uvědomil, že tím vyřeší pouze jednu měsíční splátku a další měsíc se to bude opakovat. Tím se nezaměstnaný jedinec

dostává do dluhové pasti, do kterého ho svým způsobem nutí okolnosti spojené se ztrátou zaměstnání, aniž by sám chtěl.

Když jedinec ztratí zaměstnání, dochází ke změně statusu, role i životní úrovně a nezaměstnanému může hrozit sociální izolace či sociální selhání, což může na základě těchto důsledků postihnout i jeho sociální okolí například jeho rodinu, pro kterou to znamená stres a zátěž, jejímž důsledkem může být rodinná krize až rozpad rodiny. (Matoušek, 2005) Na sociální selhání spojené s nezaměstnaností bychom neměli zapomínat, protože sociální selhání nehrozí pouze nezaměstnanému jedinci, ale hrozí to i jeho rodině a především dětem. Podle autorky Vágnerové (2004) *„řadíme mezi druhy sociálního selhání především kriminalitu, sebevražednost, alkoholismus, závislost na drogách případně patologické hráčství, které mohou být projevem snahy úniku z reality nebo z nudy a to ovlivňuje i vývoj a výchovu dítěte.“* Pokud je člen rodiny nezaměstnaný určitým způsobem to narušuje stereotyp rodiny. Ostatní členové si zvykli na určitou pravidelnost v chodu domácnosti během doby, kdy byl momentálně nezaměstnaný jedinec ještě zaměstnaný. Najednou je nezaměstnaný člen rodiny neustále doma a začínají se měnit zvyklosti, na které byla rodina navyklá před tím. Tyto změny jsou zátěží jak pro nezaměstnaného jedince, tak i pro jeho okolí.

2.2 Nízké příjmy

Další příčinou zadlužování, se kterou se společnost může setkat, jsou nízké příjmy rodiny. Tyto nízké příjmy mohou být také spojeny s nezaměstnaností, ale spíše se to týká malé mzdy ze zaměstnání a závislosti na dávkách státní sociální podpory. Nízká mzda je spojená s nízkým vzděláním. Lidé, kteří mají pouze základní školu nebo vyučení mají zpravidla nižší mzdu. Více o nižším vzdělání je v podkapitole 2.3. Jde o to, že jedinec zaměstnání má, ale charakter a odměna za ni jedinci nedovolí vystoupit z chudoby a mnohdy nemůže hradit ani náklady na bydlení bez pomoci sociálních dávek. (Keller, 2010, s. 146) Jsou to rodiny, které nejsou schopni z důvodu nízkých příjmů splácet měsíční splátky za dluh a zároveň nechávat potřebnou částku na uhrazení základních životních potřeb rodiny a na uhrazení nákladů na provoz domácnosti.

Pokud hovoříme o závislosti na dávkách státní sociální podpory, jedná se především o zadlužené neúplné rodiny, jinými slovy jeden rodič a dítě popřípadě více dětí. V některých případech zkrátka samotné dávky nestačí. Největším problémem, proč takové rodiny nevycházejí s dávkami, je převážně neplacení alimentů jednoho z rodičů dítěte. Ten rodič, který má dítě ve své péči a druhý rodič mu neplatí alimenty nebo je platí nárazově, pak nemá pevný stav peněz, se kterými se počítá i na sociálních úřadech. Většina rodičů samoživitelů, kteří jsou bez zaměstnání a jsou závislí na sociálních dávkách, mají rozdělené peníze tak, aby s nimi vyšli. Když pak po dva měsíce nedorazí alimenty od druhého rodiče, chybí jim například na zaplacení nájmu, elektřiny, plynu či dalších potřebných věcí. Pak je pečující rodič v mnoha případech nucen vzít si půjčku, která je možná co nejrychleji. V tu chvíli začíná zadluženost a především dluhová past, protože rodina, která má peníze vypočítané tak, aby se zaplatilo potřebné, a vyjdou s nimi akorát, nemá šanci splácet dluhy, pokud nenalezne zaměstnání.

2.3 Nízká finanční gramotnost

Neměli bychom také zapomínat na nízkou finanční gramotnost obyvatelstva, kdy lidé nejsou schopni uspořádat své příjmy a zároveň výdaje a to obzvláště v dnešní době, kdy narůstá výše příjmů, která však je pohlcována vyšší spotřebou obyvatelstva a hlavně rodin. Finanční gramotnost je odrazem vzdělání. A právě vzdělání je důležité pro nakládání s financemi. Lidé s nižším vzděláním, a to zejména se základním či s vyučením, jsou více ohroženi zadlužeností. Dle Besedové (2014) můžeme nalézt dva důvody, proč lidem s nižším vzděláním hrozí více problém s financemi. Prvním důvodem je, že lidé, kteří mají pouze základní vzdělání či vyučení, nemají dostatečně placené zaměstnání, lépe řečeno mají méně placené zaměstnání než lidé s vyšším vzděláním. Pokud mají méně placenou práci, nemají finance na to, aby si mohli nechávat stranou jakousi rezervu pro případ mimořádných událostí. (Besedová, 2014) Tito lidé ve většině případů pak řeší své mimořádné události právě půjčkami, které po nějaké době nejsou schopni splácet, obzvláště pokud do té doby žili od výplaty k výplatě. Snadno se nechají nalákat na různé úvěry a půjčky a ve chvíli, kdy nejsou schopni splácení, zůstávají pasivními diváky a doufají, že se to vyřeší samo.

Druhým důvodem je, že nízká finanční gramotnost nahrává vzniku společností, které se na tyto lidi zaměřují a využívají jejich negramotnost, důvěřivost a naivitu k tomu, aby se obohatili. „*Může se jednat například o některé nebankovní společnosti poskytující úvěry, zprostředkovatelské společnosti, oddlužovací společnosti či typicky o společnosti pořádající předváděcí akce, které se cíleně zaměřují na starší občany.*“ (Besedová, 2014, s. 60) Takovým společností jde především o obohacení se na dluzích jiných.

Na základě tohoto typu příčin dluhové pasti je důležité, aby lidé znali a především jim rozuměli, pojmy typu úvěr, dluh, závazek, půjčka, atd. Také je důležité, aby se naučili, jak mají správně hospodařit s penězi, aby se nedostali do tíživých životních situací spojené s financemi, a když už se budou muset někde zadlužit nebo si půjčit, tak jedinečně s rozvahou a především zodpovědně.

Příčin, proč se člověk dostává do dluhové pasti, je mnoho. Nejčastější příčinou bývá nezaměstnanost, protože jedinec bez práce nemá dostatek finančních prostředků pro splácení dluhů. Při nezaměstnanosti může dojít ke změně sociálního statusu, životní úrovně, sociální role přičemž tyto faktory mohou způsobit sociální izolaci či sociální selhání, které se projevuje různými druhy kriminality, může vzniknout závislost na alkoholu či jiných drogách, mohou se projevit sklony k sebevraždě atd. Tato rizika nehrozí jen nezaměstnanému, ale hrozí i jeho rodině a především dětem, ale také zaměstnanému, který má práci, ale nemá dostatečný příjem na zaplacení všech poplatků a uspokojení potřeb rodiny.

3 SOCIÁLNÍ PRÁCE S RODINOU OHROŽENOU SOCIÁLNÍM VYLOUČENÍM

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, sociální vyloučení je procesem nebo stavem, kdy majoritní společnost vylučuje či vytlačuje rodinu, která se ekonomicky, sociálně či kulturně nemůže rovnat většinové společnosti. V případě dluhové pasti rodiny je hlavním důvodem sociálního vyloučení ekonomický problém. O tomto problému můžeme také hovořit jako o chudobě, která rodinu zasahuje v důsledku zadluženosti, kdy rodině mnohdy nezbyvají finance na jiné potřeby než ty, které jsou důležité pro uspokojení základních životních potřeb. Jinými slovy rodina není schopna v důsledku své finanční situace *dostát běžným zvyklostem života společnosti a účastnit se na všech stránkách společenského života – ekonomika, vzdělání, politika, kultura, sport apod.* (Arnoldová, 2015, s. 145)

Sociální práce s rodinou by měla být chápána jako podpora či obnova sociálního fungování rodiny, jejímž cílem je podporovat sociální fungování klienta a to tím, že udrží rovnováhu mezi požadavky prostředí a svou kapacitou dané požadavky zvládnout. (Smutková, 2007) Sociální práce s takovými rodinami vyžaduje jiný způsob řešení. Pro určení vhodného řešení problému rodiny je pro sociálního pracovníka důležité, aby porozuměl rodinné situaci. Dle Levické (2004) by sociální pracovník měl rozumět, *jak a proč vznikl daný problém, jak souvisí se společenskou sociální situací, jaké jsou všeobecné možnosti řešení a jaké jsou pravidla pro rodinou intervenci ve vztahu k problému.* (Levická, 2004, s. 84) Poté sociální pracovník díky výše uvedeným informacím může zvolit vhodné metody řešení při práci s danou rodinou. Sociální práce pracuje s rodinami, které mají různorodé problémy. Jsou rodiny, které mají stejný problém, ale příčina těchto problémů je rozdílná, anebo mají stejný problém, ale další přidružený problém hrozící rodině je rozdílný.

V sociální práci se ke každému klientu přistupuje rozdílně s ohledem na jeho nastalý sociální problém, na příčiny problému a také na rizika možných následků. Avšak nejčastějšími problémy, se kterými se sociální práce setkává, jsou neúplné rodiny - a to bezdětné, děti žijící s nebiologickými rodiči či když žije s dítětem jen jeden z rodičů. Poté

to mohou být rodiny, kde je minimálně jeden člen bez zaměstnání, závislý na drogách, alkoholu nebo herních automatech, páchá trestnou činnost nebo je závažně nemocný. Také jsou to rodiny, kde se nachází dítě s poruchami chování nebo dítě i rodič, na kterém je v rodině pácháno domácí násilí. (Levická, 2004) Patří sem i rodiny, ve kterých dochází k rozpadu manželských vztahů jako například rozvod a také nesmíme zapomenout na rodiny, které se nacházejí v hmotné či sociální nouzi a nejvíce se jich dotýká téma bakalářské práce. Každý z výše uvedených problémů potřebuje jiný způsob řešení.

3.1 Vybrané metody sociální práce s rodinou

Sociální práce používá tři základní metody. Těmi jsou sociální práce s jednotlivcem, sociální práce se skupinou či sociální práce s komunitou, kdy v tomto případě se jedná o časové hledisko. Tyto obecné metody jsou uváděny pro přehled možností, jak může sociální práce pracovat s rodinami, které mají různě závažné problémy. Čili s rodinou jako s klientem se může pracovat jako s jednotlivcem, což znamená, že je celá rodina brána jako jeden klient, nebo lze s rodinou pracovat také v rámci sociální práce se skupinou i komunitou. Nejčastěji je s rodinou pracováno jako s jedincem. Sociální práci s rodinou lze vnímat ve dvou rovinách. V první rovině je rodina chápána jako sociální prostředí klienta čili jednotlivce. V této rovině se sociální práce snaží odstranit či zmírnit sociální problém jednotlivce pomocí rodinného systému, jenž může být jedním ze zdrojů vzniku i řešení problému. (Smutková, 2007) Jedná se tedy o sociální práci s rodinou v rámci sociální práce s jednotlivcem, kdy je rodina důležitá z hlediska primárního sociálního prostředí. Druhá rovina chápe celou rodinu jako klienta sociální práce. V tomto případě jde o snahu adaptovat rodinu jako celek na podmínky prostředí. (Brozmanová Gregorová in Smutková, 2007) Takto pracujeme také s jednotlivcem, ale jednotlivce je myšlený jako celá rodina, která je klientem sociální práce.

Sociální práce jako taková má mnoho metod, které jsou klasifikovány několika hledisky. Dle Levické nejčastěji využívá sociální práce metody jako je sociální poradenství, sociálně právní ochrana dětí a případová práce. Sociální poradenství se dělí na dva typy a to na základní a odborné. Se základním sociálním poradenstvím se setkává každý sociální pracovník, který poskytuje klientům základní informace o službách, na které má klient

nároky, nebo jak je možné řešit jeho problém. (Matoušek, 2013) Odborné sociální poradenství poskytuje klientovi přímou pomoc s jeho konkrétním sociálním problémem. (Matoušek, 2013)

Sociálně právní ochrana dle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí znamená ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny, zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině. Sociálně právní ochrana je poskytována dle zákona č. 359/1999 Sb, § 6 o sociálně právní ochraně dětí pokud *„rodiče dětí zemřeli, neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, děti byly svěřeny do výchovy jiné osoby než rodiče, a tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do výchovy, děti vedou zahálčivý nebo nemravný život (například zanedbávají školní docházku, požívají alkohol a jiné návykové látky, spáchali trestnou činnost nebo přestupek atd.), opakovaně se dopouští útěků od rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte, byl na dětech spáchán trestný čin, děti, které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců, děti, které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo děti, které jsou žadateli o azyl odloučenými od svých rodičů.“* (zákona č. 359/1999 Sb, § 6 o sociálně právní ochraně dětí)

Se sociálně právní ochranou dětí je také spojen další typ sociální práce a tou je náhradní rodinná péče (dále jen NRP), jejímž zprostředkovatelem je orgán sociálně právní ochrany dětí. V NRP není dítě vychovávané biologickými rodiči ale rodiči náhradními a to v prostředí, které se nejvíce podobá prostředí přirozené rodiny. (Rozum a cit, 2007) V České republice jsou rozlišovány čtyři formy náhradní rodinné péče a to svěřeni dítěte do péče jiné osoby než rodiče, osvojení, pěstounská péče a poručenská péče. V rámci sociálně právní ochrany se využívá metoda sociální práce s rodinou a tou je sanace rodiny, která znamená soubor určitých opatření či programů, které se ukládají rodičům i dítěti a to v případě, že je sociální, biologický a psychologický vývoj dítěte nějakým způsobem v ohrožení. (Bechyňová, Konvičková, 2011) Dále se v sociální práci využívá

metoda případové práce. Případová práce se využívá v rámci Sociálně právní ochrany dětí (dále jen SPOD), ale setkávají se s ní i jiní sociální pracovníci. Základem případové práce *„je pochopení jedince, ale také, porozumění rodině, komunitě, společnosti, kultuře a znalost těch sociálně zdravotnických služeb, které nabízejí možnost zbavit se nedůstojných životních podmínek.“* (Matoušek, 2013, s. 67)

3.2 Sociální práce se zadluženou rodinou

Sociální práce s rodinou v dluhové pasti pracuje v rámci poradenství. S takovým poradenstvím se můžeme setkat v různých sektorech a to nejen v rámci sociální práce, kde dochází ke kontaktu s lidmi. Sociální práce využívá dva druhy poradenství a to základní sociální poradenství a odborné sociální poradenství. Základní sociální poradenství je prováděno v každé sociální instituci. Sociální pracovník v rámci základního poradenství podává klientovi informace o možnostech řešení tíživé situace a o službách, které mu mohou být poskytnuty v rámci jiné organizace, kam jej může sociální pracovník odkázat. Pokud se to týká finančních prostředků, pracovníci musejí mít také přehled o nárocích na možné dávky či příspěvky. Základní poradenství tedy poskytuje pomoc a podporu klientům a předává jim potřebné informace. Hlavním cílem poradenství sociálního je poskytnout co nejvíce informací, které jsou nejbližší bydlišti, pracovišti či zařízení, kde se klient nachází, a zprostředkování odborné pomoci. (Matoušek, 2013)

Odborné sociální poradenství poskytuje konkrétní pomoc konkrétním klientům při řešení tíživé situace. Toto poradenství je zaměřeno na manželství či partnerství, péči o děti, starší či zdravotně znevýhodněné a propuštěné z výkonu trestu. *„Součástí odborného poradenství jsou i terapeutické činnosti. V tomto smyslu jde především o oblast rodiny a manželských či partnerských vztahu, důsledku zdravotního postižení, problematiky pachatelů trestné činnosti a delikventních jedinců, drogových a jiných závislostí, tzv. následné péče, týkající se osob, které odcházejí z ústavní nebo ochranné výchovy a pěstounské péče.“* (Matoušek, 2013, s. 84) Tento typ poradenství poskytují zejména občanské či manželské poradny atd. Sociální pracovník, který poskytuje odborné sociální poradenství, se vždy snaží o zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, dále je prováděna sociálně terapeutická činnost, také klientům pomáhá při uplatňování jejich

práv a oprávněných zájmů a pomáhá jim při obstarávání osobních záležitostí. (MPSV, 2016)

Sociální poradenství je jednou z forem pomoci, kterou sociální práce poskytuje. V poradenství jde především o pomoc klientům překonat problémy, objasňovat jejich osobní cíle a jak jich dosahovat. (Matoušek, 2013) Sociální poradenství můžeme také chápat jako formu řešení hmotné i sociální nouze. Do sociálního poradenství spadá také sociální poradenství pro rodinu. Sociální pracovník, který takové poradenství poskytuje, se musí umět zorientovat v rodinné situaci, zoptimalizovat fungování rodinného systému a také zoptimalizovat život každého jedince v rodině. (Levická, 2004) V České republice však není zajištěno odborné sociální poradenství pro rodiny v dluhové pasti. Jedná se pouze o sociální poradenství pro rodinu, které se spíše týká problémů jiných než finančních. Rodinám v dluhové pasti je z oblasti sociální práce spíše poskytováno základní poradenství, kde získají informace, na koho by se v takové situaci měli obrátit, kam zajít a dostávají možnost rozhodnout se, kterou cestou pro vyřešení finančního problému se vydají. Jinými slovy řečeno, sociální práce řeší rodinu, ale nemá potřebné kompetence k pomoci při řešení dluhové pasti, ač tento typ problému neustále narůstá.

4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

Na počátku výzkumu jsem si kladla otázku, v jakém rozsahu by měla práce být, aby mohla přinést poznatky, které by se daly využít při samotné sociální práci s rodinou v dluhové pasti. Motivací pro zvolené téma rodina v dluhové pasti byl zejména nárůst dluhové problematiky rodin a zájem o tuto problematiku v rámci sociální práce, která ještě s touto problematikou nemá mnoho zkušeností. Při šetření jsem chtěla zjistit, jak sociální pracovníci pracují s takovými rodinami v sociální práci, jak tuto práci hodnotí sociální pracovníci dle svých zkušeností a zda sociální práce věnuje dostatečnou pozornost této problematice.

Rodina v dluhové pasti je rodina, která přestala mít přehled o svých půjčkách, zapomínají je splácet a následně se dostávají do finanční tísně. V důsledku tohoto problému dochází k poruše sociálně ekonomické funkce rodiny, vznikají další tíživé situace rodiny a dochází k ohrožení zdravého psychického, sociálního a fyzického vývoje dětí, žijící v rodině v dluhové pasti. V rámci teoretické části se v jedné kapitole věnuji rizikům hrozící dětem, vyrůstající v takové rodině o něco hlouběji, ale v rámci výzkumného šetření není tato kapitola nijak podstatná.

Bakalářská práce je orientována pouze na rodiny s dětmi v dluhové pasti. V rámci sociální práce se zadluženost popřípadě dluhová past bezdětných rodin řeší pouze ve smyslu základního poradenství a odkázáním na odborné poradny. Jinými slovy řečeno, sociální práce se touto problematikou zabývá, ale pouze pokud jsou v rodině děti, které jsou finanční situací ohrožené.

4.1 Formulace hlavní a dílčí výzkumné otázky

V teoretické části bakalářské práce je popsána především sociální práce s rodinou v dluhové pasti a pojmy s tématem spojené. Během shromažďování odborné literatury, jejím studiem pro tuto práci a následným psaním teoretické části jsem dospěla k určení hlavního cíle a k formulaci hlavní výzkumné otázky.

Hlavní výzkumná otázka – HVO byla zvolena následovně: **Jak hodnotí sociální pracovník možnosti a způsoby práce s rodinami v dluhové pasti?** Odpovědět na tuto hlavní výzkumnou otázku se budu snažit prostřednictvím stanovených dílčích výzkumných otázek, které budu zjišťovat za pomoci tázacích otázek. Dílčí výzkumné otázky byly zvoleny čtyři. První dílčí otázka – DVO1 je formulována takto: **Se kterými příčinami dluhové pasti se sociální pracovník setkává a jaká je četnost případů rodin v dluhové pasti?** Tato otázka je zaměřená především na nejčastější příčiny dluhové pasti, se kterými se setkává sociální pracovník v rámci sociální práce s rodinou. Pokud je příčin více, které jsou přednější a také nejčastější. Rovněž se tato otázka zaměřuje na množství řešených případů rodin v dluhové pasti v sociální práci a také je při sociální práci s rodinou důležité brát v úvahu i vedlejší faktory, které mohou vzniknout před řešením problému se sociálním pracovníkem nebo během řešení situace. Vedlejšími faktory je myšlen například zdravotní či psychický stav celé rodiny nebo některého z členů. Přehled tazatelských otázek zaměřených na příčiny dluhové pasti jsou uvedeny v tabulce příloha B.

Druhou dílčí výzkumnou otázkou – DVO2 zjišťuji, jaká je spolupráce mezi rodinami čili klienty a sociálními pracovníky v rámci řešení krizové situace, ve které se rodina nachází. DVO2 zní: **Jaká je spolupráce rodin v dluhové pasti se sociálním pracovníkem?** Sociální pracovníci stále nejen pro rodiny, ale i pro většinovou společnost působí negativním způsobem a to je zapříčiněno medializováním mnohých sporných situací, kde je ve většině případů očeňován sociální pracovník. A právě proto mnoho klientů za sociálním pracovníkem přijde až v krajní nouzi, pokud se tedy nejedná o ohrožení dítěte, v tomto případě nepřichází klient za sociálním pracovníkem, ale sociální pracovník v rámci ochrany dítěte přichází do rodiny. V rámci řešení situace je tedy důležité, do jaké míry je člen rodiny či rodina schopna spolupráce, zda dodržují klienti dohodnuté termíny a podmínky stanovené sociálním pracovníkem. Při spolupráci mohou také nastat překážky, které se v rámci této dílčí výzkumné otázky snažím zjistit. Přehled tazatelských otázek zaměřených na spolupráci rodin se sociálním pracovníkem je uveden v tabulce příloha B.

Výše uvedená dílčí výzkumná otázka hovoří o spolupráci rodin a sociálních pracovníků. Tato otázka mě přivedla na další dílčí otázku spojenou se spoluprací sociálních pracovníků, ale ne jen s rodinou, ale také s jinými organizacemi. Třetí dílčí výzkumná otázka – DVO3 je formulována takto: **Jaká je spolupráce sociálních pracovníků s jinými organizacemi či institucemi při řešení situace s rodinami v dluhové pasti?** Sociální pracovníci nedokážou vyřešit každý problém sami, a proto je důležité, aby se mohli obrátit na pomoc někoho jiného - v tomto případě se jedná o organizace či instituce. Společně řeší nastalé problémy, předávají si navzájem informace o pokrocích či neúspěších a domlouvají se na dalších postupech při řešení problémů či situací klientů. Při řešení finančních problémů má sociální pracovník možnost spolupracovat s finančními poradci, soudci či policií. Přehled tazatelských otázek je v tabulce příloha B.

Čtvrtá dílčí výzkumná otázka – DVO4 je zaměřena na efektivitu práce sociálních pracovníků při práci s rodinami v dluhové pasti. Což znamená, zda jsou metody a jaké to jsou, které sociální práce využívá při práci s těmito rodinami, dosti účinné pro vyřešení obtížné situace rodin, a v jakém měřítku jsou úspěšné. Také se v tomto dílčím cíli snažím zjistit, co by sociální pracovníci chtěli změnit při práci s rodinami v dluhové pasti, pokud by to mohli změnit. DVO4 zní: **Jaká je efektivita metod a způsobů používaných při řešení dluhové pasti rodiny?** Přehled tazatelských otázek je v tabulce příloha B.

Tabulka 1.

Transformace výzkumných otázek do tazatelských otázek

Hlavní výzkumná otázka	Dílčí cíle výzkumu	Indikátory	Tazatelské otázky
Zjistit, jak sociální pracovníci hodnotí práci s rodinami v dluhové pasti.	DVO1: Zjistit, se kterými příčinami dluhové pasti se sociální pracovníci setkávají nejčastěji.	Příčiny dluhové pasti	1. Jaké jsou nejčastější příčiny dluhové pasti klientů?

	setkává a jaká je četnost těchto případů?		2. Kterým příčinám sociální pracovník přikládá největší důraz?
			3. Jaké vedlejší faktory musí sociální pracovník brát v úvahu při práci s takovou rodinou?
			4. Jaká je četnost takovýchto případů?
	DVO2: Jaká je spolupráce rodin se sociálním pracovníkem?	Spolupráce rodin se sociálními pracovníky	1. Jaká je míra spolupráce rodin se sociálními pracovníky?
			2. Dodržují klienti dohodnuté podmínky pro řešení situace?
			3. Jaké jsou překážky a jak časté překážky jsou při řešení dluhové pasti s rodinami?
	DVO3: Jaká je spolupráce sociálních pracovníků s jinými organizacemi při řešení situace s rodinami v dluhové pasti?	Spolupráce sociálních pracovníků s organizacemi	1. Jak často využívají sociální pracovníci pomoc jiných organizací?
			2. S jakými typy organizací nejčastěji sociální pracovníci spolupracují?
			3. Jsou nějaké překážky při spolupráci s jinými organizacemi?
			4. Jaké jsou nejčastější překážky při spolupráci s jinými organizacemi?

	DVO:4 Jaká je efektivita postupů při práci s rodinou v dluhové pasti?	Efektivita metod a způsobů sociální práce	1. Pokládá sociální pracovník používání daných metod za efektivní?
			2. Jaká je procentuelní úspěšnost vyřešení dluhové pasti rodiny?
			3. Musíte někdy při práci s rodinami v dluhové pasti zvolit nestandardní způsob sociální práce?
			4. Pokud byste mohli, co byste chtěli změnit při práci s rodinami v dluhové pasti?

4. 2 Popis zvoleného typu výzkumu (Výzkumná strategie)

Pro empirické výzkumné šetření byla vybrána kvalitativní výzkumná strategie. Tento typ výzkumu má jiné cíle, a tedy i pravidla, než výzkum kvantitativní. Kvalitativní výzkum umožňuje získat mnoho informací o velmi malém množství počtu jedinců. Jeho podstatou je především to, že si výzkumník nemusí na začátku stanovit základní proměnné a nejsou předem stanoveny ani hypotézy a výzkumný projekt není závislý na již vybudované teorii. Především záleží na tom, aby byl definovaný jev prozkoumán do hloubky a aby o něm bylo zjištěno maximální množství informací. (Švaříček, Šedová a kol., 2007)

Cílem tohoto výzkumu je především zjistit, jak zkoumaní jednotlivci či skupiny nahlízejí na zkoumaný problém, jak jej interpretují a vnímají, a nevyužívá statistických metod či technik. Kvalitativní výzkumná strategie umožňuje rychle nahlédnout do problematiky, která je zkoumána, a pomáhá při zjišťování názorů a potřeb informantů. Takový typ výzkumu dostává rychlého a čistého sběru potřebných informací, při kterém díky nahrávacím zařízením nepřijdeme o žádný výrok ani projev informátora. (Factum, 2015)

Specializuje se především na dotazování neboli rozhovory, které výzkumník provádí s vybranými informátory, kteří se setkávají se zkoumaným tématem. Jedním z důvodů výběru tohoto typu výzkumu bylo zaměření se na osobní názory, postoje a zkušenosti dotazovaných informantů. Při získávání informací čili dotazování, které je nutné pro daný výzkum, je možné i pozorování různých gest, mimiky a dalších reakcí informantů. Tyto postřehy se také mohou dát při analýze zpracovat. Hlavním důvodem však bylo, že rozhovory budou prováděny na téma rodina v dluhové pasti a tato problematika v rámci sociální práce je řešena minimálně, z čehož vyplývá, že bych neměla dostatečný počet informantů pro kvantitativní výzkumné šetření, proto byl zvolen kvalitativní typ výzkumu.

4.3 Metody výzkumu a její aplikace

Při rozhodování o vhodné metodě pro výzkum bakalářské práce bylo potřeba mít především představu, na kterých obecných metodách budu práci stavět. „*V souvislosti s volbou metod musíme také uvažovat o povaze získaných dat (údajů), abychom si uměli v další fázi vytvořit představu, jak s těmito daty, které prostřednictvím metod získané, dále naložíme, tzv. jakým statistickým nebo interpretačním procedurám je podrobíme.*“ (Němec, 2011, s. 44)

Hlavní výzkumnou metodou sociálního šetření bylo zvoleno kvalitativní dotazování – interview, které je prováděno se sociálními pracovníky v poradnách a se sociálními pracovníky na úřadě sociálně právní ochrany dětí. V kvalitativním výzkumu je rozhovor nejčastěji využívanou metodou, za pomoci které jsou zkoumáni členové určitého prostředí nebo určité specifické sociální skupiny, a jehož cílem je získat stejné pochopení jednání událostí, jakými disponují členové dané skupiny. (Švaříček, Šedová a kol., 2007) Toto interview zajistí pro výzkum více informací o dané problematice v rámci osobního kontaktu se sociálními pracovníky. Pro zpracování dílčích kroků je použita analýza. V teoretické části mi obsahová analýza umožnila pohled na problematiku dluhové pasti rodin. Při praktické části jsem využila analýzu dokumentů při vyhodnocování polostrukturovaného rozhovoru.

Výzkumné metody používají dva typy rozhovoru a to polostrukturovaný rozhovor a nestrukturovaný rozhovor neboli narativní rozhovor. Pro bakalářskou práci byl vybrán polostrukturovaný rozhovor, který je založen na předpřipravených tázacích otázkách. Jak již bylo zmíněno výše, pro tuto práci bylo zvoleno za nejvhodnější techniku interview - polostrukturovaný rozhovor, jenž vychází z tázacích otázek, které jsou předem připraveny. U tohoto typu rozhovoru nemusím být vázána přesnou formulací otázek, jejich strukturou a mohu se plně přizpůsobit vyjadřovacím schopnostem informanta. „Konkrétní otázky, které se zdají tazateli nevhodné, mohou být dokonce i vynechány; jiné naopak mohou být přidány. Polostrukturované rozhovory jsou flexibilnější a volnější než strukturované, ale jsou organizovanější a systematictější než nestrukturované rozhovory.“ (Souček, 2016)

Při rozhovoru tohoto charakteru může také dojít k neplánovaným otázkám, které však mohou být užitečné z hlediska obsahu problému, některé otázky mohou dospět k podobě narativního interview, který je charakteristický tím, že může tazatel vést informanta k vyprávění o zkoumaném jevu za pomoci různých doplňujících otázek, které se často nabízejí v průběhu rozhovoru. U kvalitativního výzkumu se střídají fáze, kdy se výzkumník drží předem stanoveného plánu a fáze, kdy výzkumník hledá možné řešení problémů a situací, které na začátku nebyly předpokládány. Tomuto se v kvalitním výzkumu říká, že je proměnlivě plánovitý. (Švaříček, Šedová a kol., 2007)

Během interview někteří informanti hovořili i o věcech, které se přímo netýkaly zkoumaného tématu, avšak bylo to z jejich strany důležité pro udržení určitého postupu sdělování. Tento typ rozhovoru také umožňuje vyjasnit si nedorozumění, která se během rozhovorů mohou vyskytnout. Nevýhodou tohoto rozhovoru je nutnost vytvořit si návod rozhovoru, to znamená jakým způsobem rozhovor vést.

4.4 Výběr výzkumného vzorku

Výběr výzkumného vzorku je zcela nepostradatelný pro jakékoliv výzkumné šetření. Výběr informátorů pro výzkum k předložené práci spočíval ve splnění dvou kritérii. Hlavní výzkumnou otázkou je „jak sociální pracovníci hodnotí práci s rodinami v dluhové pasti.“ Proto je jedním z kritérií, aby informátorem byl sociální pracovník či

pracovnice. Tyto pracovnice či pracovníci byli telefonicky či emailově osloveni na základě druhého kritéria, které spočívá ve zkušenosti s prací s rodinami v dluhové pasti. Bylo osloveno několik organizací, u kterých byl předpoklad, že by mohly pracovat s problematikou dluhové pasti rodin a to OSPOD v Trutnově, OSPOD ve Vrchlabí, Rodinná poradna Trutnov, Občanská poradna Hradec Králové, poradna pro lidi v tísní Hradec Králové, rodinná poradna Hradec Králové, Centrum sociálních služeb Praha, Centrum sociálních služeb Ostrava a Občanská poradna Ostrava. Ti sociální pracovníci, kteří odpověděli ano na otázku, zda pracují s těmito klienty, jsem požádala o rozhovor na téma bakalářské práce. Na otázku zda jejich organizace pracují s rodinami v dluhové pasti, odpověděli pouze tři organizace a to OSPOD Vrchlabí, Rodinná poradna Trutnov a Poradna pro lidi v tísní Hradec Králové. Většina ze zbylých oslovených organizací odpověděli, že s těmito klienty nepracují vůbec a ti zbylí neodpověděli vůbec. Vždy jsem se přizpůsobila termínu schůzky. Celkem byl prováděn rozhovor se třemi informanty. Vzhledem k tomu, že tato problematika je v rámci sociální práce řešena velmi málo, domnívám se, že počet informantů je dostatečný k danému výzkumnému cíli.

Tabulka 2:

Přehled informantek

Informant	Pohlaví	Pracovní pozice	Délka praxe
Informantka A	Žena	Sociální pracovnice	6 let
Informantka B	Žena	Sociální pracovnice	20 let
Informantka C	Žena	Sociální pracovnice	20 let

A: žena (28 let), sociální pracovnice v rodinné poradně Trutnov

B: žena (46 let), sociální pracovnice na OSPOD Vrchlabí

C: žena (42 let), sociální pracovnice v poradně pro lidi v tísní Hradec Králové

4.5 Popis průběhu sběru dat

Kvalitativní výzkumnou metodou a technikou polostrukturovaného interview jsem se věnovala v období únor až březen 2016 v oblasti Trutnov a Vrchlabí. Výběr informantů probíhal telefonickým či emailovým oslovováním organizací, zda pracují s klienty

vybranými pro tuto práci. Poté byly vybrány ty organizace, které s rodinami v dluhové pasti v rámci sociální práce pracují, a byl domluven termín schůzky. Oslovení informanti jsou sociální pracovníci Rodinných poraden Trutnova a Hradce Králového a sociální pracovníci na Úřadě pro sociálně právní ochranu dětí ve Vrchlabí, kteří se v rámci své sociální práce setkávají s rodinami v dluhové pasti. Proces získávání dat obnáší přípravu rozhovoru, jeho realizaci, přepis rozhovoru, jeho reflexi, analýzu dat, výzkumnou zprávu. (Švaříček, Šedová a kol., 2007)

Před začátkem každého rozhovoru jsem se informantům představila a seznámila je s tématem bakalářské práce, její podstatou a účelem. Informovala jsem je o jejich naprosté anonymitě a také o tom, jak bude nakládáno se sdělenými údaji, které poskytnou během rozhovoru. Dále jsem se před samotným rozhovorem s informanty domluvila o způsobu zaznamenávání rozhovoru. Když mi byl dán souhlas s nahrávacím zařízením, interview bylo zaznamenáváno na diktafon. Pokud souhlas s nahráváním nebyl dán, byla jsem připravena si rozhovor psát ručně na papír.

Většinu odpovědí jsem si zaznamenávala do sešitu z důvodu nesouhlasu s nahráváním, který jsem plně respektovala. Rozhovory proběhly vždy na předem dohodnutém místě, které navrhovali především informanti po předchozí elektronické či telefonické komunikaci. Zpravidla bylo zvoleno místo a čas setkání, kde a kdy jsme byli minimálně rušeni. Všechny rozhovory se uskutečnily v kancelářích sociálních pracovníků, kde se mi plně věnovali. Setkání trvalo v rozmezí 30 – 60 minut. Záznamy z rozhovorů, které se přímo dotýkají samotného výzkumu, jsou průměrně v rozsahu 15 – 20 minut.

Aby mohla být provedena analýza, musela jsem získaná data upravit a to doslovným přepsáním všech rozhovorů do počítače. Zvolila jsem si metodu opakovaného poslechu, která je jednoduchá, a po ukončení přepisu se lépe prochází záznam s jeho transkribovanou podobou. (Miovský 2006) Poté jsem se na základě tázacích otázek snažila odpovědět na jednotlivé dílčí výzkumné otázky, které byly stanovené, a poté ve shrnutí jsem zhodnotila hlavní výzkumnou otázku.

4.6 Rizika výzkumu

Vzhledem k tématu předložené bakalářské práce je největším riziko v přehlednosti, jakým způsobem byli vybíráni informanti pro výzkum. Dle Hendla (2005, s. 53) „*se někdy kvalitativnímu výzkumu vytyká jeho neprůhlednost, malá transparentnost. Například někdy z výzkumné zprávy není zřetelné, jak se vybírali jedinci pro rozhovor nebo pozorování.*“ Dalším rizikem je nedostatečný počet potřebných informantů, v tomto případě sociálních pracovníků, protože sociální práce není dostatečně zaučena a nemá potřebné kompetence pro práci s dluhy. S tímto rizikem také souvisí to, že informanti byli vybíráni dle toho, zda se setkávají s klienty v dluhové pasti a to zejména s rodinami, které mají tento problém. Proto jsou oslovení informanti zejména sociální pracovníci na OSPODu či v poradnách. Z čehož vyplývá další nevýhoda kvalitativního výzkumu, že získané znalosti se nemusejí dát zobecnit na celou populaci. (Hendla, 2005)

Další nevýhodou může být považována časová náročnost. Nejen příprava a průběh samotného rozhovoru, který se může zdát zdlouhavý, ale především je časově náročný samotný přepis rozhovoru, obzvláště pokud je využita technika opakovaného poslechu, kdy musí výzkumník dbát na doslovnost přepisu. Časově náročná je poté také analýza získaných dat. Výsledky kvalitativního výzkumu mohou být dle Hendla (2005, s. 52) „*ovlivněny výzkumníkem a jeho osobními preferencemi.*“

Jedním rizikem také je, že někteří oslovení informanti neodpovídají na zasláný email. Tím, že nereagují, se pro výzkumníka snižuje počet dostupných informantů, kteří jsou ochotni spolupracovat.

I přes tato rizika však považuji zvolení kvalitativní výzkumné strategie s polostrukturovaným dotazováním za vhodně zvolenou.

5 INTERPRETACE ZÍSKANÝCH POZNATKŮ

Tato kapitola je zaměřená na zpracování získaných údajů, které jsem získala na základě rozhovorů se sociálními pracovníky. Jedná se o sociální pracovníky poraden a sociální pracovníky na OSPODu. Postupně jsem se věnovala jednotlivým výzkumným otázkám, které jsem se v závěru snažila shrnout a odpovědět na hlavní výzkumnou otázku.

5.1 Pohled sociálních pracovníků na práci s rodinami v dluhové pasti

Abychom mohli dospět k tomu, jak řešit problém dluhové pasti rodin, musíme se podívat na počátek, kdy se tento problém začal objevovat, neboli co je příčinou toho, že se jedinec nebo rodina mohou dostat do dluhové pasti. Příčiny se mohou objevovat v různých sektorech. Každý ze sociálních pracovníků se setkává s různými příčinami. Jinak to vidí sociální pracovníci v poradnách a jinak to vidí sociální pracovníci na OSPODu. Dle literatury se dozvídáme, že nejčastější příčinou dluhové pasti bývá nezaměstnanost, se kterou jsou spojeny další faktory. Dále to může být zaměstnanost, ale s nízkými příjmy, které rodině nestačí na zabezpečení základních potřeb. Jednou z příčin, která způsobuje zadluženost je špatná finanční gramotnost, kdy si jedinec či rodina není schopna spočítat na co má a na co ne.

Nejčastější příčiny dluhové pasti, se kterými se sociální pracovník setkává, při své práci jsou

„... naprostá absence a nedostatečnost preventivních opatření a nulová výchova k plnění povinností, k zodpovědnosti ze strany rodin, školských zařízení, ale i státu. Zcela nedostatečná podpora střední společenské vrstvy státem, státem podporovaná kultura klamavé reklamy atd...“. (Informantka, C)

„... ti klienti, kteří k nám přijdou tak to mají spíš na řešení tíživé situace, takže to není o tom, že by si chtěli půjčit, protože třeba hrají automaty...“. (Informantka, A)

Příčin dluhové pasti může být mnoho, ale často jsou podporovány a doprovázeny vedlejšími faktory, které musí sociální pracovník brát v úvahu při práci s takovými

klienty. Může se jednat o nestabilitu bydlení či rodinných vztahů, nezaměstnanost nebo také o zdravotní stav klienta. Pokud je odhalena příčina, na základě které se odvíjejí další problémy klienta, musí sociální pracovník vyhodnotit, který problém je třeba vyřešit jako první a jak se bude postupovat dále.

„ ... vedlejších faktorů je hromada, jestli má klient práci nebo nemá, protože tam je jiný přístup. Zajímá nás, jestli má rodinu, jestli má funkční rodinu buď svoji, jako že má svoje děti, jestli je matka či otec nebo jestli má i rodiče funkční, kteří by mu nějakým způsobem pomohli. Hodně velký problém bývá třeba nemoc, nebo pokud je tam nějaká závislost nebo třeba psychiatrická diagnóza atd. ... “. (Informantka, A)

Vedlejší faktory, které doprovázejí dluhovou past, mohou způsobit špatnou motivaci nebo spíše nulovou motivaci ke spolupráci při řešení tíživé situace. Spolupráce klientů se sociálními pracovníky bývá složitá. Jsou klienti, kteří svou situaci řešit chtějí. Ti však mají nějakou motivaci ve smyslu podpory rodiny ať už rodičů či partnera. Velkou motivací bývá udržení vlastní rodiny, kdy například hrozí z důvodu finančních problémů odebrání dětí, které nemohou rodiče dostatečně zabezpečit a uspokojit jejich základní životní potřeby. S klienty, kteří motivováni nejsou, je spolupráce problémová. Spolupráce klientů se sociálními pracovníky je různá.

„ ... dle toho v jaké fázi se klienti nacházejí, jaké mají zázemí (tzn. zda ještě fungují alespoň některé podpory v okolí, rodina, známí, práce apod.). Čím stabilnější jsou v jiných oblastech, přestože mají dluhy, tím lépe a úspěšněji svou situaci řeší ... “. (Informantka, C)

„ ... Ta práce stojí na tom, že ve chvíli, kdy ten klient přijde k nám do dveří, tak už chce spolupracovat, není vždycky úplně motivovaná jeho rodina, někdy se za to hodně stydí ... “. (Informantka, A)

Sociální pracovníci se také mnohdy setkávají s tím, že klient přijde a je přesvědčen, že veškeré problémy za něj vyřeší pracovník a jakmile je vyveden z omylu, raději svůj problém přestane řešit.

„ ... Oni si to představují tak, že počkají a my to za ně vyřešíme, takže bych řekla, že pouze čekají, kdo to za ně vyřeší. Nevytvářejí nějaké vlastní prostředky k tomu, aby se zmobilizovali sami ... “. (Informantka, B)

Čímž se dostáváme k vlastní iniciativě a aktivitě klientů. Pokud jsou klienti motivováni, snaží se sami za podpory sociálního pracovníka svůj problém řešit. Je však určité procento klientů, kteří po zjištění, že musejí vynaložit nějaké své úsilí pro vyřešení situace, přestanou spolupracovat.

„ ... Většina jo, ale jsou samozřejmě tací, kteří – protože oni přijdou, mám dluhy, potřebuju poradit, dáme si druhou schůzku třeba hned druhý den, já po nich chci, aby posbírali všechny papíry, co mají doma, protože se v tom potřebujeme zorientovat. Dá se říct, že třeba třetina lidí už nepřijde, protože my po nich chceme, aby něco dělali ... “. (Informantka, A)

Vyskytují se i překážky při řešení problémové situace klientů. Pokud se jedná o zadluženost klientů, kteří nejsou motivováni nebo nemají motivaci, jde o těžkou komunikaci a hlavně nejsou iniciativní a aktivní. Překážkou ve většině případů jsou právě již zmíněné vedlejší faktory dluhové pasti klientů.

„ ... To je velmi různé, většinou jde o kumulaci různých věcí. Nejhorší je asi ztráta zaměstnání, protože to je jedna z důležitých podmínek pro možnost insolvence (pokud ji nesplní (krom dalších věcí) nemůže tímto způsobem své finanční závazky řešit. Ovšem nestabilita ve vztazích či bydlení je také velice náročná a promítá se do různých oblastí. Většinou spolu vše úzce souvisí včetně psychosomatických projevů ... “. (Informantka, C)

Aby mohl sociální pracovník pomoci klientovi řešit tíživou situaci, spolupracuje s mnohými organizacemi a institucemi. Pokud se jedná o dluhovou past rodin, spolupracují především se specializovanými institucemi či organizacemi, které se přímo zabývají dluhy. Záleží však na míře závažnosti problému klientů a také v jaké fázi se tíživá situace klientů nachází, protože mnohdy se stává, že klient už ani netuší, komu a kolik dluží.

Jednoduše řečeno, když sociální pracovník vidí, že klient potřebuje jinou službu či pomoc, než mu může nabídnout on sám, naváže kontakt s dalšími organizacemi.

„ ... Není to tak, že bych já fyzicky vyhledala nějakou tu jinou instituci a tam bych se šla podívat to ne, ale normálně spolu velice často komunikujeme, zvedám telefony a dotazuji se na soud, protože úzce spolupracujeme se soudem, kde je vlastně exekutor a kde je nějaký insolvenční správce, takže tam se dotazuju, pokud potřebuji se v něčem líp zorientovat, jinak určitě Český červený kříž má ty svoje poradny. Hodně spolupracuju s intervenčním centrem v Hradci, kde mají právníka nebo právníčku a mají, jakože velký přehled mi přijde, a není to tak dávno, co jsem ještě dostávala někde na nějakých, poradna pro oběti domácího násilí a trestné činnosti, dětské krizové centrum Nomia a tam teda jako jsem taky docela spokojená, když se dotážu. Takže určitě když nevím, tak prostě zvedám a volám ... “. (Informantka, A)

„ ... Obce a magistráty, policie, nízkoprahové organizace různých cílových skupin od azylových domů až po sanaci rodin, organizace, které poskytují poradenství, sociální rehabilitace či aktivizace lidem zejm. s psychickými obtížemi, závislostmi, zdravotním handicapem apod. ... “. (Informantka, C)

Sociální práce jako taková v dnešní době nepracuje s klienty v dluhové pasti stejným způsobem jako například s drogově závislými, se sociálně slabými či seniory. Práce s rodinami v dluhové pasti zahrnuje spíše poradenství, co mají dělat a v jaké organizaci jim nejlépe pomohou. Při spolupráci s jinými organizacemi se také vyskytují různé překážky. Může to být limitování některých organizací krajem. Pokud je potřeba spolupracovat s organizací v jiném kraji, než ve kterém má klient trvalé bydliště, nemusí klienta přijmout. Jedním z problémů může také být podávání informací druhé organizaci bez souhlasu klienta, i když to daná organizace vyžaduje.

„ ... Asi se mi nestalo, že bych narazila na vyloženě nějaký mantinel, na nějakou hranici, ale je pravda, že k nám vlastně do naší poradny můžou přijít klienti vlastně odkudkoliv, my to nemáme limitovaný krajem, ale někdy ty poradny jsou limitovány krajem, takže když se mi náhodou sem dostane někdo, kdo má bydliště ve Strakoncích a je tady

přechodně na já nevím, půl roku, protože tady má zrovna práci, protože tam u sebe v tom kraji nic nesežene, tak oni mi ho třeba někde nemusejí vzít protože není prostě z toho kraje Královéhradeckého ... “.(Informantka, A)

„ ... Takové, které bezhlavě lpí na dodržování a přizpůsobování se systému a byrokracii víc než se hledí na potřebnost a efekt pro klienta. (nekomplexnost aj.) ... “. (Informantka, C)

Sociální práce využívá různých metod sociální práce. Poradny využívají trochu jiných metod než například OSPOD už jen z toho důvodu, že se zabývají odlišnými problémy klientů. S klienty s finančními problémy se sociální práce, ať je to jakákoliv organizace či instituce, setkává. Avšak s klienty, které se nacházejí v dluhové pasti málokdy i přes to, že zadluženost rodin a počet rodin v dluhové pasti v dnešní době stále vzrůstá. Každá z institucí pracující s těmito klienty využívá podobných metod a způsobu sociální práce a záleží na sociálním pracovníkovi ale i případu, do jaké míry je schopen danou metodu či způsob využít a jaký to má výsledný efekt.

„ ... Hlavní je naslouchání a rozhovor, to je v poradenství nejdůležitější, od toho se odvíjí vše ostatní ... “. (Informantka, C)

„ ... Dá se říct, že ve sto procentech individuálně, málokdy přišli, jakože ve dvouh nebo více, takže určitě individuálně ... “. (Informantka, A)

Zda jsou používané metody efektivní, to záleží na jednotlivých případech. Co se týká dluhové pasti, někdy to efektivní je, jindy to výsledného efektu nedosáhne. Ve většině případů, dle informantek, využívání metod sociální práce považují za efektivní.

„ ... Pokud se na všech stranách potká otevřenost a motivace, tak efektivní jsou (rozsah a intenzita jsou u každého velmi různé). Poradenství má samozřejmě své limity a kompetence. Každý pracovník by je měl dobře znát a nepřekračovat je. Pro situaci klienta je zásadní, aby každý pracovník měl cesty (kanály) pro návazné služby, tzn. tam, kde končí moje možnosti (možnosti mé služby), začínají možnosti a kompetence služby jiné.

Horší je to v situacích, kdy tyto návaznosti chybí (není kam odkazovat) a bohužel jsou takové ...“. (Informantka, C)

Některé případy v sociální práci jsou velice komplikované. Jak již bylo zmíněno výše, vedle dluhové pasti se vyskytuje mnoho dalších vedlejších faktorů, které na klienta nepůsobí příznivě. Proto musí sociální pracovník zvolit, jak bude s klientem pracovat. Někdy však metody sociální práce nelze úplně zcela uplatnit a záleží na úvaze pracovníka, jak bude s klientem pracovat. Čili někdy musí zvážit, co upřednostnit a co na nějaký čas poodstrčit. Musí teda zvolit jakýsi nestandardní přístup ke klientovi.

„ ... každý člověk je tak velká individualita, že prostě někdy jako škatulky na to nejdou. Když si mi tady prostě sedne člověk, který je závislý na alkoholu, má duševní onemocnění, navštěvuje tady náš stacionář s duševním onemocněním, je prostě těžce zadlužen, protože se zamiloval před deseti lety do slečny a prostě ona mu nechala podepsat papír, že ji odkáže úplně všechno, tak jako jo, tam škatulky a ty metody tak úplně nejdou, takže tam trochu postupuju podle vlastně principů krizové intervence, opečuju toho člověka trochu i z té psychické stránky, prostě případně domluví další návazné služby například u psychologů a snažím se toho člověka prostě nějak zorientovat v tom, co se děje, a prostě od něčeho se odpíchnout a ne vždycky je to sociální práce ...“. (Informantka, A)

„ ... Takové situace se stávají (klientů, u kterých si vystačíte pouze s tím, co se naučíte ve škole, je stále méně), každý je originál a vyžaduje i takový přístup ...“. (Informantka, C)

Sociální práce tedy není bez chyby a objevují se v ní různé nedostatky. Co se týká sociální práce s lidmi v dluhové pasti, není to ještě ustálená problematika, kterou by přímo řešila jen sociální práce. Sociální pracovníci, kteří tuto práci vykonávají, mají také určité výhrady ke své sociální práci, a kdyby mohli, rádi by určité věci změnili.

„ ... Omezení nebankovního sektoru, stanovení takových opatření, aby ten dluh nepřevyšoval ty penále a tyhle věci, aby to bylo přiměřené a aby byly prověřováni klienti, kteří se zadlužují bankovníma i téma nebankovníma, tak aby se zbytečně nečerpaly pořád dokola ...“. (Informantka, B)

5. 2 Odpovědi na definované výzkumné otázky

DVO1 – Se kterými příčinami dluhové pasti se sociální pracovník setkává a jaká je četnost případů rodin v dluhové pasti?

Příčiny dluhové pasti se nacházejí v mnohých sektorech. Nejčastější příčinou, proč se rodiny dostávají do dluhové pasti, je řešení tíživé situace, která se náhle vyskytla, a je potřeba ji řešit.

Tabulka č. 3:

Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se příčin dluhové pasti.

DVO1	TO1 Jaké jsou nejčastější příčiny dluhové pasti klientů?	TO2 Kterým příčinám přikládá sociální pracovník největší důraz?	TO3 Jaké vedlejší faktory musí brát sociální pracovník v úvahu při práci s takovými klienty?	TO4 Jaká je četnost takových případů?
Informátorka 1 Trutnov	Řešení tíživé situace	Řešení tíživé situace	Zaměstnanost/nezaměstnanost, funkční/nefunkční rodina, zdravotní stav	Málo takových klientů
Informátorka 2 Vrchlabí	V různých sektorech, špatná finanční gramotnost	Špatná finanční gramotnost	Stabilita bydlení, závislosti, zdravotní stav	90% rodin má problémy s financemi
Informátorka 3 Hradec Králové	Absence a nedostatek preventivních opatření, nulová výchova k plnění povinností	Absence a nedostatek preventivních opatření, nulová výchova k plnění povinností	Zdravotní a psychické obtíže.	160 - 220 klientů za rok

Ve větší míře se sociální pracovníci také setkávají s příčinou dluhové pasti, kdy se jedná o nedostatečnou finanční gramotnost, kdy rodina není schopna se po finanční stránce postarat o potřeby rodiny z důvodu mylné představy o důležitosti výdajů a zároveň příjmů rodiny. Další příčinou, se kterou se pracovníci často setkávají a která souvisí s výše uvedenou příčinou, je nulová výchova k plnění si povinností. Některé rodiny ani nevědí, co je to povinnost, a vše berou na lehkou váhu. Neuvědomují si, že by dle zákonů měli něco plnit, natož něco platit, a hlavně nevidí důsledky, které z tohoto neplnění mohou vzniknout a do jakých problémů se mohou dostat.

Vedle příčin se u většiny klientů také objevují vedlejší faktory, se kterými musí sociální pracovník počítat. Těmito vedlejšími faktory myslíme především nezaměstnanost, špatný zdravotní stav, nestabilita bydlení či rodiny. Pokud se tyto faktory přidruží k příčinám, může dojít ke ztrátě motivace klienta řešit svou tíživou situaci, což velice komplikuje spolupráci se sociálním pracovníkem. Zkrácený přehled odpovědí je uveden výše v tabulce č. 3.

DVO2 – Jaká je spolupráce rodin v dluhové pasti se sociálním pracovníkem?

Každý jedinec je velká individualita a záleží na každém klientovi, zda chce svou situaci řešit či nikoli. Znamená to, že spolupráce klienta se sociálním pracovníkem závisí na motivaci klienta. Pokud není motivován, je problémový kontakt i komunikace. Většina klientů spolupracovat chce. Už jen to, že se dostaví do organizace, je známka toho, že by rádi svou situaci vyřešili, ale záleží na každém jedinci, zda je ochoten se podílet na řešení problému a být nějakým způsobem aktivní. Také záleží na stabilitě v jiných oblastech. Zda mají rodinu, která za nimi stojí a snaží se je podpořit a je ochotna pomoci.

Zaměstnanost klientů je také velmi důležitá. Především podporuje klienta po psychické stránce, když ví, že má nějakou finanční jistotu, ze které může čerpat. Zdraví je také důležité pro motivaci klienta. Při špatném zdravotním stavu se těžko hledá motivace pro řešení tíživé situace. Spolupráce klienta se sociálním pracovníkem také záleží na spolehlivosti klienta, zda podmínky, které si mezi sebou nastolí, je schopen klient dodržet a plní jednotlivé potřebné úkoly, které jsou potřeby pro řešení problému. Zkrácený

přehled odpovědí na otázky týkající se spolupráce rodina a sociálních pracovníků je uveden v následující tabulce č. 4.

Tabulka č. 4:

Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se spolupráce rodin v dluhové pasti se sociálními pracovníky.

DVO2	TO1 Jaká je míra spolupráce rodin se sociálními pracovníky?	TO2 Dodržují klienti dohodnuté podmínky pro řešení situace?	TO3 Jaké jsou překážky při řešení dluhové pasti s rodinami?
Informátorka 1 Trutnov	Ten kdo přijde, chce spolupracovat - nespolupracuje rodina	Většinou ano	Nespolehlivost, lenost
Informátorka 2 Vrchlabí	Čekají, že to za ně vyřešíme.	Málokdy	Nečinnost, nulová motivace
Informátorka 3 Hradec Králové	Různá, dle toho v jaké jsou fázi	Různá, dle toho v jaké jsou fázi	Nezaměstnanost, nestabilita vztahů a bydlení

DVO3 – Jaká je spolupráce sociálních pracovníků s jinými organizacemi či institucemi při řešení situace s rodinami v dluhové pasti?

Sociální práce jako taková s klienty v dluhové pasti pracuje spíše v rámci poradenství. Proto také musejí sociální pracovníci spolupracovat s jinými organizacemi. Dle závažnosti problému se obrací jí na různé organizace. Nejčastější organizace, se kterými v rámci své práce pracovníci spolupracují, jsou soudy, kde jsou soudní exekutoři. V rámci sociální práce s rodinami v dluhové pasti jsou to také specialisté na insolvenční a dluhové poradenství. Také komunikují s občanskými poradnami, krizovými či intervenčními centry, nízkoprahovými organizacemi, s magistráty měst a obcemi. Taková spolupráce

někdy obnáší i různé překážky. Ve většině případů se jedná o podávání informací. Pokud klienti nesouhlasí s podáváním informací jiné organizaci či naopak aby dávala organizace zpětnou vazbu sociálním pracovníkům o klientovi, je spolupráce problematická. Další takovou překážkou jsou poradny či organizace, které jsou limitované krajem. Pokud klient není z daného kraje, nemusí ho organizace či poradna přijmout. V následující tabulce č. 5 nalezneme zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se spolupráce sociálních pracovníků a jiných organizací.

Tabulka č. 5:

Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se spolupráce sociálních pracovníků s jinými organizacemi.

DVO3	TO1 Jak často využívají sociální pracovníci pomoci jiných organizací?	TO2 S jakými typy organizací nejčastěji sociální pracovníci spolupracují?	TO3 Jsou nějaké překážky při spolupráci s organizacemi?	TO4 Jaké jsou nejčastější překážky při spolupráci s organizacemi?
Informátorka 1 Trutnov	Velice často	Soudy, soudní exekutor, poradny ČČK, intervenční centrum, krizová centra	Poradny limitované krajem, standardy	Poradny limitované krajem, standardy
Informátorka 2 Vrchlabí	Téměř často	Rodinné poradny, specialisté na insolventci, dluhový poradci	Informace	Informace
Informátorka 3 Hradec Králové	Dle potřeby klientů	Obce, magistráty, policie, nízkoprahové organizace	Různé překážky	Dodržování a přizpůsobování se systému – nekomplexnost

DVO4 – Jaká je efektivita metod a způsobů používaných při řešení dluhové pasti rodiny?

Sociální práce s rodinami v dluhové pasti, jak již bylo zmíněno výše, pracuje spíše v rámci poradenství. Dávají jim informace o různých organizacích, které by jim mohly pomoci s jejich tíživou situací, ale záleží na fázi problému, ve které se klient nachází. Ke každému klientovi, ať je to rodina či jedinec, sociální pracovníci přistupují individuálně. Používají rozhovory a naslouchání. Během rozhovorů a naslouchání získávají od klientů potřebné informace, díky kterým jsou schopni jim navrhnout způsoby, jakými může klient řešit svou problémovou situaci.

Naslouchání je důležité pro navození důvěry klienta k pracovníkovi. Dle sociálních pracovníků jsou tyto metody efektivní. Kdyby však pracovníci mohli něco při své práci s rodinami v dluhové pasti změnit, jednalo by se o omezení nebankovních sektorů, čímž by se snížila možnost finančních půjček a také možnost neziskuj získat přístup do registru dlužníků či exekucí. Nejdůležitější změnou by všeobecně pro sociální práci bylo, aby lidé přestali lhát a to nejen pracovníkům, ale především sami sobě. V tabulce č. 6 jsou uvedeny odpovědi na efektivitu sociálních metod.

Tabulka č. 6:

Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se efektivnosti používaných metod.

DVO3	TO1 Jaké metody či způsoby používáte při práci s klienty?	TO2 Pokládá sociální pracovník používání daných metod za efektivní?	TO3 Musíte někdy volit při své práci nestandardní způsob?	TO4 Pokud byste mohli, co byste chtěli změnit při práci s rodinami v dluhové pasti?
Informátorka 1 Trutnov	Individuální přístup sociální práce, rozhovor	Ano	U některých případů ano	Lhavost klientů

Informátorka 2 Vrchlabí	Mapování, individuální přístup sociální práce, rozhovor	Málokdy	Výjimečně	Omezení nebankovního sektoru
Informátorka 3 Hradec Králové	Naslouchání, rozhovor	Ano	Ano stává se to	Možnost nezisku, získat přístup do registru dlužníků či exekucí, systémové změny

5.3 Vyhodnocení hlavní výzkumné otázky

Jak hodnotí sociální pracovníci možnosti a způsoby práce s rodinami v dluhové pasti?

V rámci sociální práce je problematika rodin v dluhové pasti řešena pouze okrajově a velmi málo. Poradna pro lidi v tísní Hradec Králové mívá ročně něco mezi 160 – 220 klienty, kteří mají finanční potíže. Ale nejedná se o počet klientů v dluhové pasti. Sociální pracovníci nejsou vyškoleni na to, aby řešili dluhovou past klientů. Pouze je mohou vést, ukázat jim cestu, kterou by se mohli vydat, a nabídnout jim možnosti, kterými by se mohla tíživá situace klientů řešit. Dle rozhovorů s informatky je nejčastější příčinou dluhové pasti rodin řešení tíživé situace. Mnohdy se naskytnou situace, kdy rodina vidí jako jediné a nejlepší východisko, jak ze situace ven, zadlužit se. Špatná finanční gramotnost způsobí, že si rodina není schopna spočítat, jakou částku může splácet, aby jim zbylo na zaplacení základních potřeb a nákladů na bydlení. A pokud je v rodině nezaměstnanost, pak dochází ke ztrátě finanční jistoty.

Sociální pracovníci pracují s klienty tohoto typu pouze v rámci poradenství. Takové poradenství obnáší znalost různých organizací a institucí, které jsou specializované na problematiku zadluženosti. Pracovník OSPOD řeší s klienty jinou problematiku, ale přidruženým problémem může být také dluhová past. Proto každý sociální pracovník musí být schopen podat klientovi základní poradenství a musí se umět orientovat v různých organizacích a institucích. S některými organizacemi bývá spolupráce obtížná a to hlavně pokud nemají svolení od klientů podávat o sobě informace jiným organizacím. Čili když OSPOD pošle klienta do nějaké organizace, bez souhlasu klienta

nemusí dostat zpětnou vazbu o jeho momentální situaci od organizace, pokud to tedy není dané soudem, že musí klient navštěvovat dané zařízení. V tomto případě pak souhlas či nesouhlas klienta nemá žádný význam.

Spolupráce klienta se sociálním pracovníkem bývá také někdy obtížná a to především pokud není správně motivován, nemá stabilní rodinné vztahy a bydlení či zaměstnání. Zdravotní stav klientů také hraje velkou roli při řešení dluhové pasti. Sociální pracovníci pro spolupráci a navození důvěry využívají nejčastěji naslouchání a rozhovor, a tím získávají informace o situaci, kterou klient prochází. Ať se jedná o rodinu či jednotlivce vždy je využíván individuální přístup.

Z rozhovoru s informanty vyplývá, že práce s těmito typy klientů není nijak jednoduchá už jen z důvodu, že to není v hlavní náplni práce sociálních pracovníků a stále se ještě tolik neřeší v rámci sociální práce. Avšak metody, které k tomu využívají – rozhovor, naslouchání a individuální přístup – pokládají za efektivní. Pozitivně také hodnotí spolupráci s klienty i jinými organizacemi.

Závěr

Záměrem teoretické části bakalářské práce bylo uvedení do problematiky dluhové pasti rodin, do které se rodiny dostávají z mnoha různých důvod, a jejímž důsledkem může být sociální vyloučení. Byly charakterizovány základní pojmy spojené s touto problematikou, a tím byly na mysli pojmy rodina, dluh a dluhová past. Pod pojem rodina byla vsunuta i rizika, která do budoucna mohou negativním způsobem ovlivňovat dítě, které v takové rodině vyrůstá. Nepříznivá sociální situace týkající se dluhové pasti má nejčastější příčiny v nezaměstnanosti či zaměstnanosti s nízkými příjmy, v nízkých dávkách ze státní sociální podpory či pomoci a především v nízkém vzdělání spojeném s nízkou finanční gramotností, které jsou v předložené práci charakterizovány. V další části je popsána sociální práce s rodinami, které jsou ohroženy sociálním vyloučením. Byl charakterizován pojem sociální vyloučení, na jehož základě byly popsány vybrané metody, které sociální práce využívá při práci s rodinou, a také jaké metody využívá sociální práce při práci s rodinou v dluhové pasti.

Pro potvrzení teorie a zjištění způsobů či metod sociální práce s takovými klienty bylo stanoveno hlavním cílem zjistit, jak sociální pracovníci hodnotí možnosti a způsoby sociální práce s rodinami v dluhové pasti. Tento cíl se promítá i do empirické části předložené práce. K naplnění cíle byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie a metoda polostrukturovaného dotazování (interview), kterou hodnotím za vhodně zvolenou, neboť mi byla přínosem pro zodpovězení dílčích výzkumných otázek a to na základě tázacích otázek, které dle mého hodnocení byly naplněny. Byl popsán průběh sběru dat a jeho analýza s technikou opakovaného poslechu, který byl i charakterizován, a následně byl charakterizován i popsán výzkumný vzorek a rizika výzkumu. Pro zjištění odpovědi na hlavní výzkumnou otázku, a tedy i cíl bakalářské práce, byly stanoveny čtyři dílčí výzkumné otázky.

První dílčí výzkumnou otázkou bylo zjišťováno, jaké mohou být příčiny dluhové pasti a se kterými z nich se sociální pracovníci setkávají nejčastěji. Výzkumná otázka byla naplněna na základě tazatelských otázek, které byly zaměřeny na celkové příčiny dluhové

pasti, na příčiny se kterými se sociální pracovníci nejčastěji setkávají a také na vedlejší příčiny, které musejí sociální pracovníci brát v úvahu při práci s rodinou v dluhové pasti. Díky této otázce bylo zjištěno, že mezi nejčastějšími příčinami je především špatná finanční gramotnost, řešení tíživé situace či nulová výchova k plnění povinností. Bylo zjištěno, že vedle těchto příčin musejí sociální pracovníci brát v úvahu i vedlejší faktory, jako například nezaměstnanost, zdravotní stav, závislosti či stabilitu bydlení. Překvapivým zjištěním pro mě bylo, že 90% rodin, které navštěvují poradny, mají problémy s financemi, ale naopak rodin, které jsou klienty OSPODU, je velmi málo.

Druhá výzkumná otázka byla pomocí tazatelských otázek zaměřena na spolupráci rodin se sociálním pracovníkem. Použité otázky se týkaly překážek při spolupráci, zda klienti dodržují dohodnuté podmínky a zda vyvíjejí či nevyvíjejí vlastní aktivitu pro vyřešení jejich tíživé situace. Touto výzkumnou otázkou bylo zjištěno, že spolupráce je různá. Jsou klienti, kteří čekají, že sociální pracovník jejich finanční tíživou situaci vyřeší sám a nevykládají žádnou aktivitu k tomu, aby situaci řešili vlastní aktivitou. Dále jsou klienti, kdy jeden z rodiny chce problém řešit, ale nespolupracuje zbytek rodiny. A v neposlední řadě jsou rodiny, které z počátku spolupracovat chtějí, ale po zjištění, že musejí vynaložit velké úsilí, to vzdají, zůstávají pasivní a problém neřeší. Zda dodržují dohodnuté podmínky, závisí od motivace ke spolupráci a zda chtějí situaci řešit či nikoliv. Zjištění, které mě nijak nepřekvapilo, se týká překážek objevujících se při spolupráci. Jedná se především o lenost klientů vynaložit vlastní aktivitu, nespolehlivost, nemotivovanost atd.

Třetí výzkumná otázka byla zaměřena na spolupráci sociálních pracovníků s jinými potřebnými organizacemi, které pomáhají při řešení dluhové pasti rodiny. Tazatelské otázky se týkaly především toho, s jakými typy organizací spolupracují, jak často využívají pomoci jiných organizací nebo zda se vyskytují překážky při spolupráci a jaké jsou nejčastější. Bylo zjištěno, že spolupráce s jinými organizacemi je velice častá a to především s krizovými a intervenčními centry, s dluhovými poradci, se soudy, s policií, s jinými poradnami a s mnohými dalšími institucemi a organizacemi. Překážky jsou také velice různé, ale nejčastěji se vyskytující je především předávání informací o klientovi.

Čtvrtá výzkumná otázka se zabývala metodami a postupy, které jsou využívány pro práci s rodinami v dluhové pasti. Otázky se týkaly toho, jaké metody nejčastěji využívají, zda jsou efektivní a zda někdy musí sociální pracovníci řešit situaci klientů na základě svého uvážení, a také kdyby mohli, co by v sociální práci s rodinami v dluhové pasti změnili. Zjistilo se, že nejčastější využívanou metodou je individuální přístup a využívá se především rozhovor či naslouchání, a že jsou tyto metody a techniky efektivní. Také bylo zjištěno, že sociální pracovníci musí řešit tíživou situaci rodin v dluhové pasti na základě svého uvážení jen ve výjimečných případech, běžně si vystačí se stávajícími metodami a technikami sociální práce. Při řešení problematiky dluhové pasti rodin by sociální pracovníci, pokud by mohli, chtěli omezit nebankovní sektor, systémové změny, ale především by chtěli zvýšit počet aktivních klientů při řešení problému dluhové pasti.

Empirická část bakalářské práce potvrzuje, že sociální práce se setkává s rodinami v dluhové pasti především v rámci poradenství a setkávají se s poznatky uvedenými v teoretické části. Nicméně pracují s nimi pouze v rámci základního sociálního poradenství a to pouze v případě, že vedle dluhové pasti stojí jiný sociální problém, který je důležitější, čili nepracují s rodinami v dluhové pasti, které mají za problém jen dluhovou past. Sociální pracovníci nemají kompetence pro řešení dluhové pasti. Na to jsou specializováni dluhový poradci. Sociální pracovník, ke kterému se dostane rodina pouze s problémem dluhové pasti, může rodině pomoci nalézt kontakt na organizaci či instituci, která je zaměřena na dluhové poradenství, popřípadě jim sdělit základní informace o těch institucích a poradnách.

Přínos této bakalářské práce je určen zejména pro sociální pracovníky a pracovnice, kteří se setkávají s problematikou dluhové pasti. Praktickým doporučením pro sociální práci, která se čím dál tím častěji setkává s finančními problémy rodin, je:

- Rozšířit vzdělání o dluhůch na sociálních školách
- Rozšířit sociální práci o specializaci dluhového poradenství
- Rozšířit sociální práci o metody týkající se finanční problematiky klientů
- Rozšíření psychologických znalostí se zaměřením na rizika sociálního selhání či sociální izolace

Použitá literatura

Monografické zdroje

ARNOLDOVÁ, Anna. *Sociální péče 1. díl: Učebnice pro obor sociální činnost*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing a. s., 2015. 250 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 9899 – 8.

BECHYŇOVÁ, Věra; KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny: Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. První. Praha: Portál, 2008. 125 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 392 – 5.

BESEDOVÁ, Magda. *Metodika vytváření sítě dluhového poradenství*. 1. vyd. Praha: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování (Agentura), 2014. 83 s. ISBN 978 – 80 – 7440 – 091 – 9.

BŘESKÁ, Naděžda; BURDOVÁ, Eva; VRÁNOVÁ, Lucie; KEPKOVÁ, Michaela. *Státní sociální podpora s komentářem a příklady*. 14. Aktualizované vyd. Anag, 2012. 218 s. ISBN 978 – 80 - 7263 - 739 –3.

BUCHTOVÁ, Božena; ŠMAJS, Josef; BOLELOUCKÝ, Zdeněk. *Nezaměstnanost*. 2. přeprac. vyd. Praha: Grada publishing, 2013. 174 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 4282 – 3.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 408 s. ISBN 80 – 7367 – 040 – 2.

JANEBOVÁ, Radka. *Teorie a metody sociální práce – reflexivní přístup*. Vyd. 1, Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 120 s.

JANDA, Josef. *Jak žít šťastně na dluh*. 1. vyd. Praha: Grada publishing, 2013. 176 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 4833 – 7.

KELLER, Jan. *Tři sociální světy*. Praha: Slon, 2010. ISBN 978 – 80 – 7419 – 031 – 5.

KRAUS, Blahoslav et al. *Životní styl současně české rodiny*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. s. ISBN 978 – 80 – 7435 – 544 – 8.

LEVICKÁ, Jana. a kol. *Sociální práce s rodinou I*. Trnava: 2004. 177 s. ISBN 80 – 89074 – 93 – 6.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Encyklopedie sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2013. 576 s. ISBN 978 – 80 – 262 – 0366 – 7.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2013. 384 s. ISBN 80 – 7178 – 548 – 2.

MATOUŠEK, Oldřich a spol. *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80 – 7367 – 002 – X.

MATOUŠEK, Oldřich; PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978 – 80 – 7367 – 739 – 8.

MATOUŠEK, Oldřich; PAZLAROVÁ, Hana. *Podpora rodiny: Manuál pro pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál, 2014. s. ISBN 978 – 80 – 262 – 0697 – 2.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1. vyd. Praha: Slon, 1993. 124 s. ISBN 80 – 901424 – 7 – 8.

MAŇÁK, Josef; ŠVEV, Vlastimil. *Cesty pedagogického výzkumu*. První. Brno: Paido, 2004. 78 s. ISBN 80 – 7315 – 078 – 6.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. První. Praha: Grada Publishing a. s. 320 s. ISBN 80 – 247 – 1362 – 4.

MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: mýty a skutečnost*. Blok, 1990. 196 s. ISBN 80 – 7029 – 018 – 8.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. 1. vyd. Praha: Slon, 2006. 309 s. ISBN 80 – 86429 – 58 – X.

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Slon, 2002. 247 s. ISBN 80 – 76429 – 05 – 9.

SATIROVÁ, Virginia. *Společná terapie rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 216 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 303 – 1.

SINGLY, de Francois. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 128 s. ISBN 80 – 7178 – 249 – 1.

SMUTKOVÁ, Lucie. *Sociální práce s rodinou*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978 – 80 – 7041 – 069 – 1.

SYROVÝ, Petr; TYL, Tomáš. *Osobní finance*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Grada publishing, 2014. 224 s. ISBN 978 – 80 – 247 – 4832 – 0.

ŠRAJER, Jindřich; MUSIL, Libor. *Etické kontexty sociální práce s rodinou*. Brno: Albert, 2008. ISBN 978 – 80 – 7326 – 145 – 0.

ŠVAŘÍČEK, Roman; ŠEDO VÁ, Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 384 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 313 – 0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978 – 80 – 7367 – 414 – 4.

Elektronické zdroje

Fod – *Fond ohrožených dětí: Pomoc ohroženým dětem* [online]. Praha: 2012 [cit. 2016 – 01 – 03]. Dostupné z WWW: <http://www.fod.cz/nase-cinnost/pomoc-ohrozenym-detem>.

iDNES/Finance – *Dluh* [online]. Praha: 1999 [cit. 2016 – 01 – 04]. Dostupné z WWW: <http://finance.idnes.cz/dluh-cmg-/archiv.aspx?klic=448075>.

Pomoc s dluhy a jejich řešení. *Dluhová past* [online]. 6. 2. 2012 [cit. 2016 – 01 – 07]. Dostupné z WWW: <http://www.dluhyreseni.cz/dluhova-past/>.

Slaný. Sociálně patologické jevy [online]. 29. 10. 2015 [cit. 2016 – 02 – 12]. Dostupné z WWW: <http://www.icmslany.cz/informace/socialne-patologicke-jevy/socialne-patologicke-jevy/>.

Factum. Kvalitativní výzkum [online]. 2015 [cit. 2016 – 08 – 12]. Dostupné z WWW: <http://www.factum.cz/sluzby-kvalitativni-vyzkum/>

E-průzkumy. Typy rozhovorů [online]. 16. 3. 2016 [cit. 2016 – 08 – 12]. Dostupné z WWW: <http://epruzkumy.eu/strukturovany-rozhovor/>.

Zákony

Zákon č. 359/1999 Sb., o Sociálně právní ochraně dětí, [online]. 2016 [cit. 2016 – 08 – 12]. dostupné z: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>

Zákon č. 40/1964 Sb. Občanský zákoník, [online]. 2016 [cit. 2016 – 08 – 12]. dostupné z: <http://business.center.cz/business/pravo/zakony/obcanzak/>

Seznam tabulek

1. Tabulka 1 – Transformace výzkumných otázek do tazatelských otázek
2. Tabulka 2 – Přehled informantek
3. Tabulka 3 - Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se příčin dluhové pasti
4. Tabulka 4 - Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se spolupráce rodin v dluhové pasti se sociálními pracovníky.
5. Tabulka 5 - Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se spolupráce sociálních pracovníků s jinými organizacemi.
6. Tabulka 6 - Zkrácený přehled odpovědí informantek na otázky týkající se efektivnosti používaných metod.

Seznam příloh

Příloha A: Doslovný záznam z rozhovor s informantkou A

Příloha B: Přehled tazatelských otázek

Doslovný rozhovor s informantkou C

Já bych od Vás chtěla vědět, jaké si myslíte, že jsou nejčastější příčiny zadlužování rodin, se kterými se jako sociální pracovník setkáváte?

Naprostá absence a nedostatečnost preventivních opatření a nulová výchova k plnění povinností, k zodpovědnosti ze strany rodin, školských zařízení, ale i státu. Zcela nedostatečná podpora střední společenské vrstvy státem, státem podporovaná kultura klamavé reklamy atd....

Existují nějaké vedlejší faktory, které musíte jako sociální pracovník brát v úvahu při práci s rodinou v dluhové pasti? (například zdraví, nezaměstnanost apod.)

Ano, velmi často. Lidé, kteří navzdory okolnostem neztratili motivaci k tomu, aby svou situaci řešili, mají vedle dluhů a dalších faktických problémů řadu zdravotních a psychických obtíží, což v konečném důsledku mnohanásobně zatěžuje státní rozpočet.

Další skupinou jsou klienti, kteří již vlivem různých okolností svou motivaci k řešení situace ztrácejí nebo ji již zcela ztratili (tzn. zcela rezignovali na možnost plnit své finanční závazky) a řeší nekomplexně chvíli to a chvíli tamto. Většinou s malým efektem

S kolika rodinami v dluhové pasti za rok průměrně pracujete?

Ročně je to něco mezi 160 – 220 klienty

Jaká je spolupráce rodin v dluhové pasti se sociálními pracovníky?

Různá dle toho, v jaké fázi se klienti nacházejí, jaké mají zázemí (tzn. zda ještě fungují alespoň některé podpory v okolí, rodina, známí, práce apod.). Čím stabilnější jsou v jiných oblastech, přestože mají dluhy, tím lépe a úspěšněji svou situaci řeší

Dodržují klienti dohodnuté podmínky stanovené řešení situace pro?

Platí opět to, co v předchozím bodě

Jaké jsou překážky a jak časté překážky jsou při řešení dluhové pasti s rodinami?

To je velmi různé, většinou jde o kumulaci různých věcí. Nejhorší je asi ztráta zaměstnání, protože to je jedna z důležitých podmínek pro možnost insolvence (pokud ji nesplní (krom dalších věcí) nemůže tímto způsobem své finanční závazky řešit. Ovšem nestabilita ve vztazích či bydlení je také velice náročná a promítá se do různých oblastí. Většinou spolu vše úzce souvisí včetně psychosomatických projevů.

Využíváte při práci s rodinou v dluhové pasti pomoci jiných organizací?

Ano.

Jak často tuto pomoc využíváte?

Když vidíme, že je to potřeba, když klient potřebuje něco, co dělá jiná služba než naše, nebo je potřeba, abychom se zapojili společně.

Se kterými organizacemi nebo typy služeb spolupracujete?

Obce a magistráty, policie, nízkoprahové organizace různých cílových skupin od azylových domů až po sanaci rodin, organizace, které poskytují poradenství, sociální rehabilitace či aktivizace lidem zejm. s psychickými obtížemi, závislostmi, zdravotním handicapem apod.

Bývají nějaké překážky při spolupráci s jinými organizacemi?

Sociální systém skýtá nejrůznější překážky. Hlavně je to ale o lidech

Jaké překážky jsou nejčastější?

Takové, které bezhlavě lpí na dodržování a přizpůsobování se systému a byrokracii víc než hledí na potřebnost a efekt pro klienta (nekomplexnost aj.).

Jaké metody či způsoby práce využívají sociální pracovníci při práci s rodinou v dluhové pasti?

Hlavní je naslouchání a rozhovor, to je v poradenství nejdůležitější, od toho se odvíjí vše ostatní

Pokládá sociální pracovník používání metod sociální práce při práci s rodinami v dluhové pasti za efektivní?

Pokud se na všech stranách potká otevřenost a motivace, tak efektivní jsou (rozsah a intenzita jsou u každého velmi různé). Poradenství má samozřejmě své limity a kompetence. Každý pracovník by je měl dobře znát a nepřekračovat je. Pro situaci klienta je zásadní, aby každý pracovník měl cesty (kanály) pro návazné služby, tzn. tam, kde končí moje možnosti (možnosti mé služby), začínají možnosti a kompetence služby jiné... Horší je to v situacích, kdy tyto návaznosti chybí (není kam odkazovat) a bohužel jsou takové....

Jaká je procentuelní úspěšnost vyřešení dluhové pasti rodiny?

Odpověď na tuto otázku je velice složitá a nelze vyjádřit jedním číslem. Závisí jednak na zpětné vazbě od klienta, na hodnocení jeho zakázky nebo celé situace (ne vždy chce řešit svou situaci komplexně, např. my splníme jeho zakázku a pomůžeme mu podat návrh na oddlužení, ale zda bude řádně splácet a zcela to jeho situaci vyřeší, závisí na spoustě dalších faktorů (dlouhodobost, možnost ztráty zaměstnání, zdraví, jeho motivaci, návycích aj.).

Setkali jste se někdy s tím, že jste při sociální práci museli použít nestandardní způsob? (Zdali jste museli pracovat ne podle metod sociální práce, ale dle vašeho uvážení?)

Takové situace se stávají, klientů, u kterých si vystačíte pouze s tím, co se naučíte ve škole, je stále méně, každý je originál a vyžaduje i takový přístup.

Pokud byste mohli, co byste chtěli změnit při práci s rodinami v dluhové pasti?

Například možnost nezisku získat přístup do registru dlužníků či exekucí a další spíše systémové změny.

Souhrn tazatelských otázek

Tazatelské otázky
1. Jaké jsou nejčastější příčiny dluhové pasti klientů?
2. Kterým příčinám sociální pracovník přikládá největší důraz?
3. Jaké vedlejší faktory musí sociální pracovník brát v úvahu při práci s takovou rodinou?
4. Jaká je četnost takovýchto případů?
5. Jaká je míra spolupráce rodin se sociálními pracovníky?
6. Dodržují klienti dohodnuté podmínky pro řešení situace?
7. Jaké jsou překážky a jak časté překážky jsou při řešení dluhové pasti s rodinami?
8. Jak často využívají sociální pracovníci pomoc jiných organizací?
9. S jakými typy organizací nejčastěji sociální pracovníci spolupracují?
10. Jsou nějaké překážky při spolupráci s jinými organizacemi?
11. Jaké jsou nejčastější překážky při spolupráci s jinými organizacemi?
12. Pokládá sociální pracovník používání daných metod za efektivní?
13. Jaká je procentuelní úspěšnost vyřešení dluhové pasti rodiny?
14. Musíte někdy při práci s rodinami v dluhové pasti zvolit nestandardní způsob sociální práce?
15. Pokud byste mohli, co byste chtěli změnit při práci s rodinami v dluhové pasti?